

Universitat Rovira i Virgili (Tarragona)

Facultat de Ciències de l'Educació i Psicologia

GRAU D'EDUCACIÓ INFANTIL

TREBALL DE FI DE GRAU

**EL DIBUIX INFANTIL COM A VEHICLE
D'EXPRESSIÓ DE LES EMOCIONS**

**TREBALL DE CAMP A PARTIR D'OBSERVACIONS
EN UNA ESCOLA DEL TARRAGONÈS**

Patricia Mateos Sebastián

Dirigit per Rosa Palmira Tamarit Sumalla

Universitat Rovira i Virgili - Campus Sescelades

31.05.2021

RESUM

Aquest Treball de Fi de Grau té com a finalitat conèixer les expressions emocionals dels infants a través dels seus dibuixos, considerant els estudis realitzats sobre el dibuix infantil per poder classificar-los i interpretar-los tenint en compte l'etapa de desenvolupament en la qual es troba l'infant.

L'estudi està estructurat en dos blocs: les bases teòriques i l'aplicació pràctica. El primer inclou la recerca dels estudis més destacats, les etapes del desenvolupament gràfic infantil, els tests projectius i més concretament el dibuix lliure com a prova projectiva, l'expressió de les emocions amb aquesta tècnica artística i els fonaments per poder interpretar un dibuix. El segon conté la pràctica de la investigació a partir de dades efectives: entrevistes a especialistes de psicologia i experts en l'expressió plàstica. També s'ha elaborat una interpretació a partir de l'observació de dibuixos d'infants de l'etapa d'Educació Infantil.

Paraules clau: dibuix infantil, etapes del desenvolupament gràfic infantil, tests projectius, emocions i interpretació.

RESUMEN

Este Trabajo de Fin de Grado tiene como finalidad conocer las expresiones emocionales de los niños a través de sus dibujos, considerando los estudios realizados sobre el dibujo infantil para poder clasificarlos y interpretarlos teniendo en cuenta la etapa de desarrollo en la que se encuentra el niño.

El estudio está estructurado en dos bloques: las bases teóricas y la aplicación práctica. El primero incluye la búsqueda de los estudios más destacados, las etapas del desarrollo gráfico infantil, los tests proyectivos y más concretamente el dibujo libre como prueba proyectiva, la expresión de las emociones con esta técnica artística y los fundamentos para poder interpretar un dibujo. El segundo contiene la práctica de la investigación a partir de datos efectivos: entrevistas a especialistas de psicología i expertos en la expresión plástica. También se ha elaborado una interpretación a partir de la observación de dibujos de niños de la etapa de Educación Infantil.

Palabras clave: dibujo infantil, etapas del desarrollo gráfico infantil, tests proyectivos, emociones y interpretación.

ABSTRACT

The purpose of this End of Degree Project is to know the emotional expressions of children through their drawings, considering the studies carried out on children's drawing in order to classify and interpret them taking into account the stage of development in which they are the child.

The study is structured in two blocks: the theoretical bases and the practical application. The first includes the search for the most outstanding studies, the stages of children's graphic development, projective tests and more specifically free drawing as a projective test, the expression of emotions with this artistic technique and the fundamentals to be able to interpret a drawing. The second contains the practice of research based on effective data: interviews with psychology specialists and experts in plastic expression. An interpretation has also been developed based on the observation of children's drawings from the Early Childhood Education stage.

Key words: children's drawing, stages of children's graphic development, projective tests, emotions and interpretation.

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ.....	6
2. MARC TEÒRIC.....	8
CAPÍTOL 1. EL DIBUIX INFANTIL: DESCOBRIMENT, ESTUDIS I ETAPES.....	8
2.1.El descobriment del dibuix infantil.....	8
2.2.Estudis rellevants sobre el dibuix infantil.....	9
2.3.Introducció a les etapes del desenvolupament gràfic infantil.....	10
2.3.1. Reflexió sobre les classificacions evolutives.....	10
2.3.2. Nova proposta evolutiva.....	14
CAPÍTOL 2. ELS PERÍODES DEL DESENVOLUPAMENT GRÀFIC INFANTIL (1 A 13 ANYS).....	15
2.4.El període de la inform. El gargot (1 a 3 anys).....	16
2.4.1. Etapes del gargot.....	16
2.5.El període de la forma. La representació gràfica simbòlica (3 a 4 anys).....	18
2.5.1. El desenvolupament formal.....	19
2.5.2. El desenvolupament representacional.....	19
2.6.El període de l'esquematzació. El principi de la representació figurativa (4 a 7 anys).....	21
2.6.1. Etapa preesquemàtica.....	21
2.6.2. Etapa esquemàtica.....	22
2.7.El període del realisme subjectiu (8 a 13 anys).....	23
CAPÍTOL 3. ELS TESTS PROJECTIUS: EL DIBUIX LLIURE COM A PROVA PROJECTIVA.....	24
2.8.Significat dels tests projectius.....	24
2.9.Els tests projectius gràfics.....	25
2.9.1. El dibuix lliure com a prova projectiva.....	25
CAPÍTOL 4. LES EMOCIONS DE L'INFANT REFLECTIDES EN EL DIBUIX LLIURE.....	25
2.10. L'expressió de les emocions a través del dibuix.....	25
CAPÍTOL 5. LA INTERPRETACIÓ DEL DIBUIX INFANTIL.....	26

2.11. Els trets generals observables del dibuix.....	26
3. OBJECTIUS METODOLÒGICS.....	30
3.1.Objectiu general.....	30
3.2.Objectius específics.....	30
4. MARC METODOLÒGIC.....	31
4.1.Introducció a la investigació educativa: paradigma i metodologia.....	31
4.2.Disseny de la recerca: treball de camp.....	31
4.2.1. Marc contextual.....	31
4.2.2. Recollida de dades: entrevistes i dibuixos.....	32
4.2.2.1.Entrevistes.....	33
4.2.2.2.Estudi dels dibuixos.....	33
5. ANÀLISI DELS RESULTATS.....	48
5.1.Interpretació i anàlisi de les entrevistes.....	48
5.2.Interpretació i anàlisi dels dibuixos.....	49
6. CONCLUSIONS.....	56
7. BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA.....	59
8. ANNEXOS.....	61
8.1. Annex 1. Dibuixos nivell P3.....	61
8.2. Annex 2. Dibuixos nivell P4.....	63
8.3. Annex 3. Dibuixos nivell P5.....	65
8.4. Annex 4. Entrevistes especialistes de psicologia.....	67
8.5. Annex 5. Entrevista especialista expressió plàstica.....	70

1. INTRODUCCIÓ

Aquest treball que es presenta és un Treball de Final de Grau (TFG), el qual s'anomena *El dibuix infantil com a vehicle d'expressió de les emocions*.

L'interès personal de la qüestió va començar durant les pràctiques del tercer curs del grau d'Educació Infantil i va seguir durant l'estada del quart curs. Als alumnes de l'aula de les primeres pràctiques, infants de P4, els agradava molt dibuixar, cada matí, quan entraven a l'escola. A mi m'agradava molt observar com ho feien, ja que em cridava molt l'atenció veure què i com dibuixaven. Per tant, cada matí em dedicava a observar els dibuixos que creaven a partir de la seva imaginació i l'exteriorització del seu món interior. Per aquest motiu, aquesta temàtica em va semblar interessant com a base del meu Treball de Final de Grau i vaig començar a investigar. L'objectiu principal del treball és conèixer, mitjançant l'anàlisi i les interpretacions del dibuix, les emocions que expressen els més petits en el desenvolupament d'aquest.

En relació amb el marc teòric, aquest està dividit en cinc capítols. El primer capítol parla sobre el descobriment, els estudis i les etapes del dibuix infantil, tenint en compte les investigacions dels autors més destacats. El segon capítol tracta dels quatre períodes del desenvolupament gràfic infantil, els quals són: el període de la informació o del gorgot, el període de la forma o representació gràfica simbòlica, el període de l'esquematzació o principi de la representació figurativa i el període del realisme subjectiu. El tercer capítol introdueix els tests projectius, més concretament els gràfics i el dibuix lliure com a prova projectiva, ja que la part pràctica del treball consisteix a observar dibuixos de temàtica lliure. El quart capítol parla de la importància de les emocions de l'infant, que són reflectides en el seu dibuix. El cinquè i últim capítol inclou els trets generals observables del dibuix per fer una bona interpretació d'aquest.

Pel que fa al marc metodològic i la investigació, l'objectiu general del qual es parteix per fer aquest estudi és escoltar i entendre millor les expressions dels infants, el seu univers interior, a través dels seus dibuixos. Aquesta investigació és de paradigma interpretatiu, la qual té com a finalitat interpretar els dibuixos per poder conèixer les expressions emocionals dels infants, a través d'una metodologia qualitativa/mixta perquè es tracta d'un estudi de casos.

Fent referència a la realització del treball de camp, s'han entrevistat una sèrie de professionals relacionats amb la temàtica de la investigació. Per una banda, especialistes de la psicologia per conèixer les seves experiències sobre la interpretació d'aquesta eina, per apropar-se a com se sent l'infant. Per altra banda, especialistes de l'expressió plàstica per conèixer les seves idees sobre la part artística i obtenir informació sobre com s'ha de parlar d'un dibuix infantil amb propietat, fent ús d'una terminologia adequada. A banda, també s'ha estat en contacte amb una experta en drets dels infants per considerar l'àmbit legal, el qual és el dret de l'infant a ser escoltat per tots els mitjans possibles, incloent-hi les expressions plàstiques.

Tot seguit, s'ha elaborat l'anàlisi i interpretació d'un recull de dibuixos d'infants de l'etapa d'Educació Infantil (P3-P5), tots alumnes d'una escola de titularitat pública situada a Altafulla (Tarragona). Aquesta interpretació s'ha realitzat a partir de l'observació en base com s'han expressat els nens i les nenes en els dibuixos, ja que no es coneix la trajectòria personal de cada infant i, per això, no es poden extreure conclusions amb un sol dibuix. És important insistir en el dret del nen a ser escoltat i, a la vegada, el dret al respecte a l'espai íntim i interior de l'infant. Per aquest motiu, l'estudi dels dibuixos es fa a partir d'un comentari d'observació i no s'assenyala als dibuixants. Per tant, es fa un apropament a la manera d'expressar-se d'aquests infants i no es treuen conclusions de com és aquest personalment.

En aquesta interpretació es té en compte la creativitat dels més petits, el que és part del seu desenvolupament integral i aquest és un esdeveniment principalment de la infància en el qual es reflecteixen, entre altres, les emocions. També es visualitza com ocupen l'espai del paper, quins són els elements que dibuixen més i quin és l'ús que fan dels colors. Després de dur a terme una observació individualitzada de cada dibuix, s'extrauen unes conclusions generals de tot el conjunt per veure quines són les característiques comunes i les temàtiques més freqüents.

2. MARC TEÒRIC

CAPÍTOL 1. EL DIBUIX INFANTIL: DESCOBRIMENT, ESTUDIS I ETAPES

2.1. El descobriment del dibuix infantil

L'any 1885, un pintor austríac anomenat **Franz Cizek** va descobrir a Viena l'expressivitat de la pintura d'uns infants que li van demanar pinzells per jugar. Els dibuixos dels nens el van commoure tant que va decidir formar un taller de dibuix en el seu propi estudi. Després d'observar els resultats que va comportar el taller, va aconseguir crear una Escola d'Art Juvenil basada en deixar als nens créixer i desenvolupar-se, en la qual va estar quaranta anys amb milers de nens de 2 a 14 anys. L'escola de Cizek va tenir visites d'artistes i educadors de tot el món. (Machón, 2016, p.28)

Figura 1. *Franz Cizek a la seva Escola d'Art Juvenil. Font: José María Ortíz*

El descobriment de l'art infantil va ser un acte intuïtiu, tant per a Cizek com per a altres molts artistes, el qual es va convertir en un model a seguir en la pròpia pràctica artística a finals del segle XIX. Artistes molt importants en aquell moment van manifestar la seva atracció pels dibuixos infantils i van començar a preocupar-se de la seva significació. (Carnero, 1980, p.28)

“No oblidem que l'art té els seus orígens en els museus etnogràfics i en les habitacions dels nens de les nostres pròpies cases”, va escriure el pintor alemany P. Klee en la revista *Die Alpen* l'any 1912.

L'art infantil també va interessar en els àmbits científics del coneixement, especialment a aquells que estaven directament compromesos en l'estudi de l'home, dels seus orígens i de la seva educació. Les teories de Darwin i de Spencer van orientar els estudis antropològics cap a l'estudi del nen en considerar que el seu coneixement aportaria claus

per resoldre el problema dels orígens de l'home. Aquestes manifestacions artístiques van representar un camp d'investigació molt ampli. (Machón, 2016, p.30)

2.2. Estudis rellevants sobre el dibuix infantil

El descobriment de l'art infantil va ser un acte intuïtiu a finals del segle XIX, el qual va suposar que el món intel·lectual comences a preocupar-se i a donar-li valor. Aquest fet va influir en la pràctica artística i en l'art del segle XX. (Carnero, 1980, p.28)

Les investigacions més destacades són les dels autors següents:

- **Georges-Henri Luquet (1927)**

La importància de l'obra de Luquet en les investigacions dels estudis sobre el dibuix dels nens i la gran repercussió en els seus treballs posteriors, marca un abans i un després. Luquet, filòsof i historiador francès, va començar els estudis sobre el dibuix infantil l'any 1913 amb la publicació del seu llibre anomenat *Los dibujos de un niño*, el qual és una mena de monografia il·lustrada amb els dibuixos dels primers anys de la seva filla. L'any 1927, va publicar la que seria la gran obra clàssica de l'art del nen, *El dibuix infantil*. La seva obra s'inscriu entre les pioneres de l'estudi del dibuix infantil plantejat des d'un enfocament evolutiu. (Sáinz, 2003, p.41)

En aquest planteja un estudi a fons del dibuix del nen on tracta de donar resposta al problema de la gènesi de la representació, el qual divideix en dues parts diferenciades. En la primera analitza el que ell considera que són els cinc elements del dibuix infantil: la intenció, la interpretació, el tipus, el model intern i el color. En la segona, després de plantejar la seva tesi sobre el *realisme* al qual assenyala com la característica essencial del dibuix infantil, estudia l'evolució del dibuix del nen. (Machón, 2016, p.42)

- **Viktor Lowenfeld (1947)**

L'any 1947, va aparèixer a Nova York el llibre de Viktor Lowenfeld anomenat *Creative and mental growth*, una obra amb molta repercussió en el món educatiu a mitjans del segle XX. Aquest llibre va suposar un replantejament de les concepcions pedagògiques referides a l'expressió plàstica de l'escolar. (Sáinz, 2003, p.53)

Lowenfeld, professor d'educació artística, va ajudar a definir i desenvolupar el camp de l'educació artística als Estats Units. A més, va adquirir un gran prestigi per la gran difusió

del seu llibre i per la seva gran dedicació a aquests estudis. El que li interessava especialment era el desenvolupament de la capacitat creativa del nen, paral·lelament amb el seu desenvolupament mental i cognitiu. El seu llibre descrivia les característiques de les produccions artístiques dels infants en cada edat. (Machón, 2016, p.53)

Lowenfeld va plantejar el dibuix infantil en estadis evolutius, nivells naturals per cada un dels quals ha de passar necessàriament el nen. Sense cap dubte, és l'autor que més èmfasis ha posat en el caràcter evolutiu del dibuix del nen. (Machón, 2016, p.55)

○ **Rhoda Kellogg (1969)**

L'any 1969 es va publicar en castellà el llibre de Rhoda Kellogg amb el títol *Análisis de la expresión plástica del preescolar*, obra que va tenir molt bona acollida en els mitjans educatius. La psicòloga i mestre d'educació infantil va treballar amb milions de dibuixos per poder realitzar el seu estudi sobre el dibuix dels nens. (Machón, 2016, p.64)

L'obra de Kellogg exposava les conclusions principals de les seves investigacions. La seva idea principal va ser l'existència d'una sèrie de 20 gargots bàsics que van donant lloc a estructures més elaborades i més complexes a mesura que el dibuix va evolucionant. Per tant, volia defensar que el dibuix infantil segueix una evolució formal i perceptiva, la qual està basada en símbols i estructures innates del llenguatge infantil. (Palacios, 2021).

2.3. Introducció a les etapes del desenvolupament gràfic infantil

2.3.1. Reflexió sobre les classificacions evolutives

Les classificacions evolutives tenen gran importància en els estudis del dibuix infantil perquè són les que determinen les etapes per les quals passa el nen en el seu desenvolupament gràfic. Les classificacions evolutives més significatives són dels autors comentats anteriorment, les quals són:

LUQUET 1927	<ol style="list-style-type: none"> 1. Realisme fortuït (2-3 anys). Traços sense intenció representativa. 2. Realisme fallit (4-5 anys). Dibuixos amb intenció representativa. 3. Realisme intel·lectual (6-7 anys). Característiques de l'objecte segons la seva forma exemplar fent relacions de conjunt. 4. Realisme visual (8-9 anys). Aparició de la perspectiva.
------------------------	---

<p>LOWENFELD 1947</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Període del gargot (2-4 anys). Gargot desordenat, gargot longitudinal o controlat i adjudicació de noms als gargots. 2. Etapa preesquemàtica (4-7 anys). Els primers intents de la representació. 3. Etapa de l'esquematzació (7-9 anys). El nen ha buscat un concepte definit de l'home i el seu medi; aquest és per a Lowenfeld <i>l'esquema</i>. 4. Inici del realisme (9-11 anys). El nen s'aparta de l'esquematisme generalitzador i busca un altre mode d'expressió vinculat amb la naturalesa. 5. Etapa pseudorealista (11-13 anys). L'atenció passa a la importància del procés de creació i una major accentuació en el producte final. 6. L'art de l'adolescent (a partir dels 13 anys). L'objectiu d'aquest període és l'adquisició de tècniques i habilitats.
<p>KELLOGG 1969</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Estadi dels patrons (2 anys). El nen realitza els gargots bàsics. 2. Estadi de les figures (2-3 anys). El nen dibuixa formes de diagrames naixents. 3. Estadi del dibuix de l'art espontani (3-4 anys). El nen combina els diagrames dibuixant combinacions (unitats de dos diagrames) i agregats (unitats de tres o més diagrames). A més, comença a fer estructures lineals equilibrades. 4. Estadi pictòric (cap als 4 anys). El nen comença a fer dibuixos que representen figures humanes, animals, cases, plantes, etc.

Quadre 1. Font: Antonio Machón, 2016, p.78

La determinació de les etapes per les quals passa el nen en el seu desenvolupament gràfic ha constituït una de les majors indagacions dels estudiosos del tema. Tot i això, les etapes del dibuix més influents són les de **Viktor Lowenfeld**, ja que sense lloc a dubtes és l'autor que més èmfasis ha posat en el caràcter evolutiu del nen. (Machón, 2016, p.55)

Lowenfeld va ser l'autor que va enfocar l'estudi de l'art infantil amb major claredat des d'una perspectiva evolutiva, ja que va exposar els trets característics que definien cadascun dels estadis pels quals tots els nens havien de travessar fins a arribar a la maduració creativa. (Sáinz, 2003, p.54)

Les etapes del desenvolupament gràfic infantil proposades per Viktor Lowenfeld són:

1. Etapa del gargot (2 a 4 anys)

El gargot és la primera expressió gràfica que desenvoluparà el nen, on traça línies movent el braç sense donar importància a la direcció visual i produeix traços impulsius. Es parla de tres tipus diferents de gargots:

- **Etapa del gargot desordenat.** Aquests primers traços generalment no representen res amb sentit i són desordenats, ja que el nen encara no té control sobre els seus moviments. Fa moviments bruscos i mou tot el braç, i és comú que no atengui quan dibuixa. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.107)
- **Etapa del gargot controlat.** El nen aprèn a tenir més control de la seva mà i aconsegueix fer corbes mentre manté la seva coordinació visual-motora. A més, descobreix que hi ha una vinculació entre els seus moviments i els traços que executa. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.111)
- **Etapa del gargot amb nom.** El nen busca un significat als gargots, però no intenta dibuixar el que realment és. El traç adquireix valor de símbol perquè ja no dibuixa per simple plaer motor, sinó amb una intenció. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.115)

2. Etapa preesquemàtica (4 a 7 anys)

El nen comença a elaborar els primers traços amb un caràcter representatiu, cosa que indica que és el principi de la creació conscient de la forma. (Sáinz, 2003, 56)

L'infant comença a elaborar esquemes en els seus dibuixos, els primers intents conscients per crear símbols que tinguin significat, on ja intenta reflectir alguna cosa. Descobreix les relacions entre la representació i la cosa representada. L'infant està buscant el que posteriorment serà el seu esquema personal i per això es perceben canvis constants de formes simbòliques. En aquesta etapa hi ha poca relació entre els objectes i el seu color real, encara no està interessat a establir una determinada relació amb el color, però gaudeix amb la seva utilització. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.145)

El tema en el qual s'interessa primer és la figura humana, i la manera en el que el representa és en els anomenats "*capgrossos*", un cap del qual sorgeixen dues cames. Probablement s'està representant a si mateix des d'una perspectiva egocèntrica del món i tracta de dibuixar el que veu de si mateix. La figura humana és la representació del que el nen sap de si mateix en aquell moment, és a dir, el cap és el centre de l'activitat sensorial i per això el representa més gran a la resta. L'espai és entès com tot el que rodeja a la

figura principal, normalment el jo, i els objectes secundaris representats floten al voltant de la figura central. Lowenfeld afirma que el nen està emocionalment influït per les seves relacions espacials. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.139)

3. Etapa esquemàtica (7 a 9 anys)

El nen, a partir de l'experimentació persistent de l'etapa anterior, comença a elaborar una concepció més estable en el seu dibuix, aconseguint així una representació mitjançant esquemes. (Sáinz, 2003, 57)

Els dibuixos del nen parteixen de la representació de l'objecte que coneixen, on el descobriment de conceptes es converteixen en esquemes mitjançant la repetició. Tot i això, alguns s'assemblen més que d'altres a la realitat perquè les formes són més definides. En aquesta etapa tracta de representar l'objecte tal com és, inclosos els colors formant una relació definida entre l'objecte i el color. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.171)

El principal descobriment és que el nen esbrina que existeix cert ordre en les relacions espacials, ha deixat de pensar en objectes aïllats i és capaç d'establir relacions entre els elements. A més, es considera a ell mateix com una part de l'entorn. L'esquema espacial és bidimensional i la línia de base és considerada universal. Existeix una representació de l'espai molt particular, la qual anomena la representació de l'espai-temps. Aquesta és la manera d'assenyalar esdeveniments que van tenir lloc en diferents moments. També descobreix naturalment que hi ha una relació entre el color i l'objecte. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.194)

4. Etapa d'inici del realisme (9 a 12 anys)

El nen comença a abandonar els dibuixos amb trets esquemàtics de l'etapa anterior, ja que no veu idonis els esquemes per la representació del seu dibuix. (Sáinz, 2003, 57)

La representació esquemàtica i les línies geomètriques comencen a no ser suficients per permetre que el nen s'expressi amb totalitat, i intenta enriquir el seu dibuix per adaptar-lo més a la realitat que coneix. L'ús del color també emprà una caracterització detallada i passa a haver-hi una relació rígida entre el color i l'objecte representat. Per Lowenfeld el concepte de realisme significa la temptativa del subjecte per representar un objecte com

un concepte visual, però incloent certa quantitat d'experiències i informacions que no tenen a veure necessàriament amb l'àmbit visual. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.237)

5. Etapa del realisme visual o pseudonaturalista (12 als 14 anys)

En la proximitat de la crisi de l'adolescència es manifesta un canvi en les produccions artístiques, ja que d'una activitat imaginativa inconscient comença una de consciència crítica. El producte final adquireix cada vegada més importància i el procés de creació té major accentuació. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.297)

Per entendre els trets bàsics d'aquesta etapa, s'ha de pensar que és la transició de la infància a l'adolescència, ja que el nen comença a deixar de ser un nen per ser un jove. (Sáinz, 2003, 59)

El dibuix ja té una perspectiva espacial, en el qual el dibuix del cos adquireix un major significat, augmentant les característiques sexuals, amb un enfocament realista i inconscient. El nen decideix quina tècnica desitja perfeccionar i tria una segons el producte que desitja obtenir. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.306)

6. Etapa de la decisió o l'art de l'adolescent (14 a 17 anys)

El coneixement de les variacions que apareixen en els dibuixos per als diferents nivells de desenvolupament, i les relacions subjectives entre el nen i el seu medi, són elements necessaris per interpretar el desenvolupament de les activitats artístiques. L'objectiu d'aquest període és l'adquisició de tècniques i habilitats, però tenint present que aquestes no han de convertir-se en la finalitat de si mateixes, sinó en un mitjà per aconseguir un resultat final. Per tant, l'art s'ha convertit en el producte d'un esforç constant. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.333)

2.3.2. Nova proposta evolutiva

Després d'observar les diferents classificacions evolutives realitzades fins a la data, l'any 1992, **Antonio Machón** com a professor d'educació artística va oferir a les classes de preescolar la nova proposta de desenvolupament gràfic infantil d'1 als 13 anys. Aquesta respon a la necessitat d'incloure alguns aspectes que no han sigut contemplats en els

estudis precedents i proposa alguns canvis transcendents en la formulació dels períodes, les etapes i el desenvolupament temporal. (Machón, 2016, p.111)

EL DESENVOLUPAMENT GRÀFIC INFANTIL (ANTONIO MACHÓN, 1992)

EDATS	DESENVOLUPAMENT FORMAL (PROCESSOS FORMALS)	DESENVOLUPAMENT REPRESENTACIONAL (PROCESSOS SIMBÒLICS)
1-3 ANYS 0,11-1,04 1,05-1,08 1,09-2,07 2,08-3,03	I. PERÍODE DE LA INFORMA. EL GARGOT 0. Pregargot 1. Etapa del gargot incontrolat 2. Etapa del gargot coordinat 3. Etapa del gargot controlat	LES REPRESENTACIONS GRAFICOMOTRIUS
3-4 ANYS 3,03-3,09 3,09-4,03	II. PERÍODE DE LA FORMA 1. Etapa de les unitats 2. Etapa de les operacions i combinacions	LA REPRESENTACIÓ GRÀFICA SIMBÒLICA 1. Etapa del símbol gràfic 2. Etapa de l'ideograma
4-7 ANYS 4,03-5,03 5,03-7,00	III. PERÍODE DE L'ESQUEMATITZACIÓ 1. Etapa preesquemàtica 2. Etapa esquemàtica	LA REPRESENTACIÓ FIGURATIVA 1. El preesquema 2. L'esquema
8-13 ANYS	IV. PERÍODE DEL REALISME SUBJECTIU	INICI DE LA NARRACIÓ GRÀFICA

Quadre 2. Font: Antonio Machón, 2016, p.111

CAPÍTOL 2. ELS PERÍODES DEL DESENVOLUPAMENT GRÀFIC INFANTIL (1 A 13 ANYS)

Tot i observar que s'han realitzat diferents estudis per destacats autors com Luquet i Lowenfeld, trobem com a màxima referència les investigacions d'**Antonio Machón** (1992), ja que aquest estudia el desenvolupament de la representació gràfica en el dibuix

del nen amb canvis significatius en el plantejament dels períodes, les etapes i el desenvolupament temporal, els quals no s'han tingut en compte anteriorment.

Per tant, a continuació s'investigarán més estretament els períodes i les seves etapes tenint en compte aquest influent autor i les idees més rellevants dels autors comentats anteriorment.

2.4. El període de la informa. El gargot (1 a 3 anys)

El *període del gargot* comprèn els tres primers anys de vida del nen. Ens podem referir a una primera modalitat de "*gargot sense gargot*" en relació amb els primers gestos braquials de l'infant, encara que no deixen empremta, es tracta d'accions carregades d'expressivitat i de sentit. (Machón, 2016, p.115)

2.4.1. Etapes del gargot

Durant aquest període el nen anirà aconseguint una sèrie de conquestes, tant d'ordre funcional neuromotor en comprovar el seu desenvolupament motor, com perceptiu en descobrir el naixement d'un nou ordre entre els seus traços i l'espai gràfic.

En aquest període, s'estableixen tres etapes precedides d'una preliminar, les quals són:

0. Etapa preliminar: el pregargot

Cap als 11 mesos, per imitació de l'adult que escriu o dibuixa a vista de l'infant, aquest podrà agafar un estri d'escriptura i realitzar algun traç sobre una superfície. Aquests traços produïts per simples gestos imitatius se'ls anomena *pregargots*. En aquesta etapa, l'infant genera aquests moviments imitatius pel grau de satisfacció que li provoca al dur-los a terme. (Machón, 2016, p.122)

1. Etapa del gargot incontrolat

El gargot pròpiament dit comença en el moment en què el nen descobreix la relació existent entre les seves accions i l'empremta que deixa en el paper, establint la relació causa-efecte. La immaduresa motora del nen no li permet coordinar els seus moviments que donaran lloc a traços incontrolats. (Machón, 2016, p.123)

El nen d'aquesta edat no té control visual sobre els seus gargots i no està encara en condicions d'executar tasques que requereixen control precís dels seus moviments. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.107)

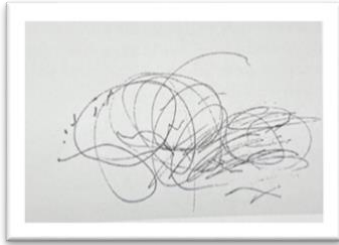

Figura 2. *Gargots incontrolats.* Font: Antonio Machón. *Los dibujos de los niños*

2. Etapa del gargot coordinat

El nen comença a descobrir que hi ha una vinculació entre els seus moviments i els traços que executa al paper. Per tant, es produeix la coordinació entre el desenvolupament visual i el motor. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.111)

Aquesta etapa és considerada la més transcendental de tot el període. És important destacar les diferències entre els termes *coordinació* i *control*. El terme *coordinació* fa referència al ritme i l'harmonia, qualitats dels moviments que es reflecteixen en els traçats resultants. En canvi, el terme *control* fa referència a la funció motora i es refereix a la conjugació de les funcions motora i visual en l'acte gràfic. (Machón, 2016, p.131)

Doncs, cap al final del segon any, els moviments, encara incontrolats, comencen a presentar una major flexibilitat i coordinació entre si, ja que els traços apareixen més ordenats. Per tant, el *ritme* és l'aspecte que es converteix en la característica dominant.

Figura 3. *Gargots coordinats.* Font: Antonio Machón. *Los dibujos de los niños*

○ Les representacions graficomotrius

El nen en aquesta etapa no posa noms als seus gargots, però l'acció i el moviment propis de l'acte de gargotejar poden ser associats a les accions i moviments dels objectes o elements del món real. Per tant, els moviments i les accions del gargot provoquen aquestes

representacions mentals que l'infant exterioritza verbalment, les quals són anomenades *representacions graficomotrius*. (Machón, 2016, p.137)

Així, quan l'infant executa traços en el paper, aquests poden tenir alguna referència visual per a ell. Això vol dir que passa de veure una relació entre el dibuix i l'objecte per dibuixar amb una intenció. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.115)

Un exemple seria el següent dibuix d'un nen de 2 anys, que mentre gargotejava, verbalitzava: “¡Patitos en el agua. Se están bañando, salen del agua, más patitos!”.

Figura 4. *Representacions graficomotrius*. Font: Antonio Machón. *Los dibujos de los niños*

3. Etapa del gargot controlat

L'infant ja és capaç de frenar el ritme de la seva mà, d'aixecar el llapis del paper i aturar-se voluntàriament en el curs del moviment. Així com de frenar el ritme i la velocitat, que és cada vegada més lenta i controlada, i la pressió més flexible, de forma que és capaç d'orientar els traçats seguint els dictats de la seva voluntat. (Machón, 2016, p.170)

Aquesta última etapa dels gargots, la qual s'estén fins als 4 anys, es caracteritza pel progressiu control dels moviments i els traçats que comencen a dependre de la voluntat del nen. A més, conquisten la seva autonomia aconseguint desprendre's de l'acció i del moviment impulsiu.

Figura 5. *Gargots controlats*. Font: Antonio Machón. *Los dibujos de los niños*

2.5. El període de la forma. La representació gràfica simbòlica (3 a 4 anys)

Cap a als 3 anys, hi ha un canvi radical en l'infant tant en el desenvolupament gràfic com en l'intel·lectual i cognitiu, el qual obliga a contemplar un període entremig del gargot precedent i de les primeres presentacions preesquemàtiques. Aquest període entremig el

contempla Machón, a diferència dels estudis precedents, a causa d'aquesta transformació del nen. Es caracteritza pel protagonisme de les formes i s'estén fins als 4 anys, quan prenen importància els preesquemes. (Machón, 2016, p.227-228)

Segons Luquet, en aquest moment és quan hi ha un descobriment fortuït, ja que el nen troba una analogia d'aspecte més o menys semblant entre els seus traçats i algun objecte real que ell coneix, i considera el seu traçat com una representació. (Sáinz, 2003, p.48)

Aquest període representa grans descobriments en el desenvolupament gràfic infantil. Es troben dos esdeveniments fonamentals que ho determinen: l'afirmació del component formal del grafisme i la seva nova concepció com a "*forma*", i l'aparició d'una primera modalitat representativa de naturalesa simbòlica. (Machón, 2016, p.229)

2.5.1. El desenvolupament formal

○ Etapa de les unitats

Aquesta primera etapa es caracteritza pel domini dels interessos formals i per l'aparició de les primeres representacions de la naturalesa simbòlica. La realització de figures més o menys geomètriques que el nen les relaciona com a elements del seu entorn, representades de forma aïllada, s'anomenen *unitats formals*. (Machón, 2016, p.233)

○ Etapa de les operacions i combinacions

En aquesta segona etapa es comencen a realitzar accions orientades a la combinació i relacions entre diverses unitats. Les combinacions deixen l'aïllament de l'etapa anterior i comencen a relacionar-se entre si. Amb el concepte *operacions* es busca destacar el component cognitiu i representacional de l'activitat gràfica. (Machón, 2016, p.242)

Figura 7. Combinacions d'unitats formals. Font: Antonio Machón. *Los dibujos de los niños*

2.5.2. El desenvolupament representacional

○ Etapa del símbol gràfic

Les *unitats formals* comencen a ser utilitzades com a significants externs dels continguts del pensament, donant lloc a una nova figura expressiva la qual s'anomena *símbol gràfic*. Per tant, és la imatge gràfica que utilitza l'infant per exterioritzar els continguts del seu pensament. (Machón, 2016, p.279)

Aquest descobriment fortuït de Luquet, s'acompanya d'una interpretació o explicació verbal per comprovar que per primera vegada ha creat una imatge. (Sáinz, 2003, p.49)

El següent dibuix d'un nen de 3 anys és un exemple de representació, en el qual uns gargots i uns traçats verticals són testimonis gràfics de l'acció de planxar. El nen verbalitza el següent mentre dibuixa: "*La planxa de la mama*". (Machón, 2016, p.305)

Figura 8. *Imatge representacional*. Font: Antonio Machón.
Los dibujos de los niños

○ **Etapa de l'ideograma**

L'*ideograma* s'utilitza en el dibuix del nen amb el propòsit d'assenyalar la seva funció representacional amb contrast del significat dels símbols, el que simbolitza la idea que l'infant té de l'objecte i la seva imatge. Des d'un punt de vista gràfic, els *ideogrames* són imatges formades per la combinació d'unitats que formen un conjunt unitari, una totalitat representativa més complexa. (Machón, 2016, p.317)

En un primer moment possiblement no existeix un semblant amb alguna figura, ja que no hi ha intencionalitat prèvia, però, posteriorment, el nen afegeix noves unitats per provocar una semblança perfeccionada. (Sáinz, 2003, p.49)

Figura 9. *Tres ideogrames humans*. Font: Antonio Machón.
Los dibujos de los niños

2.6. El període de l'esquematització. El principi de representació figurativa (4 a 7 anys)

El trànsit de la representació simbòlica a la figurativa té lloc en el moment que els preesquemes succeeixen als ideogrames, cap als 4 anys. La característica més rellevant d'aquest període és la *representació figurativa*, el pas de les representacions de naturalesa simbòlica a la formació de l'objecte. (Machón, 2016, p.357)

Aquest nou període comença una vegada el nen ha aconseguit assimilar les condicions del dibuix pròpiament dit i busca ser més realista. Aquesta intenció ensopega, segons Luquet, amb obstacles que entorpeixen la concreció gràfica i, per això, l'autor l'anomena període del realisme fallit. (Sáinz, 2003, p.49)

L'*esquematització* és la tendència de l'infant a la creació d'imatges que representen l'objecte, les quals s'anomenen *esquemes*. Aquests estan realitzats per un sistema que es denomina "*geometrisme additiu*", el qual consisteix en la configuració de la imatge mitjançant l'addició d'unitats i d'alguns gargots que representen cada una de les parts rellevants de l'objecte representat. (Machón, 2016, p.359)

Aquest període està dividit en dues etapes ben diferenciades: *etapa preesquemàtica* i *etapa esquemàtica*.

2.6.1. Etapa preesquemàtica

En l'*etapa preesquemàtica* té lloc la transició de la representació ideogràfica a la figurativa. El nen s'esforça a elaborar un conjunt d'imatges que ja evoquen per si soles els objectes representats. Aquestes imatges apareixen desconnectades entre si i tampoc tenen relació de mida ni una orientació estable en l'espai. (Machón, 2016, p.360)

El nen comença a realitzar, doncs, els seus primers traços de caràcter representatiu. És el començament de la creació conscient de la forma. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.139)

L'infant concep l'espai com el que l'envolta, és a dir, els objectes apareixeran en la forma en què aquest els compregui. Per tant, l'espai el concep com una cosa que està al seu voltant. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.145)

S'anomena *preesquemes* a les imatges figuratives que succeeixen als *ideogrames* i en la configuració apareixen elements suficients que permeten el seu reconeixement i interpretació sense la necessitat de l'acompanyament oral. (Machón, 2016, p.361)

Pel que fa al color, el nen utilitza el color lliurement d'acord amb els seus interessos expressius o decoratius sense tenir en compte el color dels objectes dibuixats.

Figura 10. *Conjunt de preesquemes. Font: Antonio Machón.
Los dibujos de los niños*

2.6.2. Etapa esquemàtica

Cap als 5 anys el nen sembla haver aconseguit els recursos bàsics de la representació figurativa i entren en joc els *esquemes*, els quals són imatges gràfiques que han aconseguit certa estabilitat en la seva configuració.

S'anomena *esquema* al concepte al qual ha arribat un nen respecte a un objecte, i que repeteix contínuament mentre no hi hagi una experiència intencional que influeixi en ell perquè el canviï. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.171)

Les característiques més rellevants d'aquesta etapa són l'aparició de la primera representació esquemàtica i sumaria de l'espai (ample i estret), i l'espai bidimensional que exerceix la funció de nexa entre les imatges i dóna lloc a les primeres escenes, les quals són composicions coherents i unitàries que omplen el full. Amb la representació bidimensional apareix la *línia de base* per designar la línia horitzontal que representa simbòlicament l'espai. (Machón, 2016, p.385)

També trobem un tret significatiu en aquesta etapa, el qual és la rellevància dels detalls, ja que l'infant considera que ha de destacar els detalls en la configuració dels elements que dibuixa per donar-los la importància que creuen necessària. (Sáinz, 2003, p.50)

Quant al color, en aquesta etapa comença la relació color-objecte, és a dir, cada objecte té el seu color determinat. Aquesta relació és un descobriment per al nen, el qual li proporciona plaer del domini del medi expressiu i augmenta la seguretat en si mateix.

Figura 11. *Figures en una línia de base.* Font: Antonio Machón. *Los dibujos de los niños*

2.7. El període del realisme subjectiu (8 a 13 anys)

Cap als 8 anys s'observa l'aparició d'una modalitat del realisme narratiu que perdura fins als 10/11 anys, que ve mediatitzat per les vivències i les experiències infantils, lluny de la representació naturalista, per això s'anomena *realisme subjectiu*.

El nen comença a abandonar els dibuixos amb trets esquemàtics perquè els esquemes ja no són adequats per la representació dels objectes. Lowenfeld i Brittain la denominen "l'edat de la colla" pels canvis d'actitud i comportament que apareixen en aquesta edat. Per aquest motiu, és important que la motivació estigui orientada a què el nen accentui el sentit de la independència social que ha descobert, a fi que assoleixi un sentiment de pròpia estimació. (Lowenfeld i Brittain, 1972, p.245)

Desapareguda l'estratègia additiva en la construcció de les imatges pròpia de l'esquematzació, apareixen les siluetes i els contorns. Les figures perden rigidesa i el cos humà comença a presentar flexibilitat en les seves actituds i postures. Els membres inferiors i superiors comencen a mostrar el moviment que comporten les seves funcions.

El pla del quadre s'obre en una tercera dimensió i la profunditat ve determinada per l'espai que comprenen les dues línies de terra que assenyalen el primer terme (vora interior del full) i l'últim (fons de l'escena).

Cap als 12/13 anys es comencen a imposar severes restriccions a l'espontaneïtat i l'infant podrà arribar a expressar tot amb el seu dibuix. També apareix la consciència crítica, on el nen es planteja una revisió del seu dibuix en cerca d'una representació més realista de si mateix i del món. (Machón, 2016, p.411)

Figura 12. *Expressió corporal de gestos i actituds.* Font: Antonio Machón. *Los dibujos de los niños*

CAPÍTOL 3. ELS TESTS PROJECTIUS: EL DIBUIX LLIURE COM A PROVA PROJECTIVA

2.8. Significat dels tests projectius

El desenvolupament dels tests projectius va començar amb **L.K. Frank**, amb la creació de l'expressió *mètodes projectius* (1939) per designar les proves psicològiques que extrau en el subjecte trets de la seva personalitat. Aplica el concepte de "projecció" per mostrar com la persona contempla la realitat en funció de les experiències viscudes i les característiques internes. (Frank, 1939)

Frank sosté l'expressió *mètode projectiu* amb l'objecte de fer intervenir la relació entre les proves psicològiques que es donaven en aquella època: el *test d'associació de paraules* (Jung, 1904), el *test de les taques de tinta* (Rorschach, 1920) i el *test d'apercepció temàtica* (Murray, 1935).

Les investigacions de Frank constitueixen el primer intent de sistematitzar aquestes proves, que es basen en hipòtesis (hipòtesis projectives). Aquestes indiquen que en qualsevol percepció que s'apliqui a una situació externa, el subjecte mateix fa intervenir aspectes interns. Per tant, les instàncies psíquiques o trets essencials de la personalitat poden manifestar-se en les respostes als estímuls del test.

En resum, els tests projectius són una tècnica basada en la concepció de l'individu com un tot amb la finalitat de conèixer la personalitat individual. Tenen una gran influència en la psicoanàlisi, ja que es tracta d'un estudi funcional de la personalitat amb l'objectiu d'analitzar el món intern del subjecte. Amb els infants, aquests tests serveixen perquè projectin el seu estat emocional sense que ells se'n adonin.

"Els tests projectius tenen com a objectiu explorar la personalitat o algun aspecte específic d'aquesta en la seva relació al context global, amb el clar propòsit d'arribar als nivells més profunds, inclòs l'inconscient. A més, revelen la posició de la persona respecte al món circumdant o el seu comportament moral", van assenyalar Martínez i Sarlé l'any 2007.

2.9. Els tests projectius gràfics

Els tests projectius gràfics ocupen un lloc important per la gran complexitat a l'hora d'interpretar el contingut latent. Aquests tests són proves utilitzades en el diagnòstic dinàmic de la personalitat, els quals tracten de reproduir una imatge interna del nen.

Les **tècniques projectives** més utilitzades són: el *test de la casa, arbre i persona: test HTP* (Buck, 1948), el *test de la figura humana* (Machover), el *test de la família* (Corman) i la *tècnica del dibuix lliure*.

2.9.1. El dibuix lliure com a prova projectiva

El dibuix lliure és una de les proves projectives més utilitzades en teràpies d'infants, la qual s'aplica a partir dels 3 anys fins als 12 aproximadament. Aquesta tècnica gràfica és una eina exploratòria que té com a objectiu revelar aspectes de la personalitat del subjecte. Permet al nen projectar lliurement el seu món en un full.

Mitjançant el dibuix lliure, l'infant pot expressar-se a la seva manera i el terapeuta aconseguirà entendre els seus desitjos, conflictes interns i cognicions inconscients que no poden ser revelats d'una altra manera. El gran avantatge d'aquesta tècnica és que no depèn de la capacitat verbal del subjecte i no és invasiva. A més, s'aplica de forma ràpida i resulta plaent per als nens, ja que generalment s'expressen amb més facilitat si ho fan no verbalment. (Bacigalupi, 2018)

El dibuix lliure serà l'instrument utilitzat per realitzar l'estudi pertinent d'aquest treball, el qual s'interpretarà a partir d'una sèrie de manuals validats, tenint en compte els trets generals observables del dibuix.

CAPÍTOL 4. LES EMOCIONS DE L'INFANT REFLECTIDES EN EL DIBUIX LLIURE

2.10. L'expressió de les emocions a través del dibuix

L'activitat plàstica, i més concretament el dibuix, s'associa amb les manifestacions directament lligades a les emocions humanes; i aquestes emocions com a expressions dels sentiments propis de la persona. (Sáinz, 2003, p.21)

El dibuix és una eina terapèutica simbòlica que permet a l'infant endinsar-se en el món emocional i de l'expressió creativa, on és capaç de plasmar les seves inquietuds i necessitats. Aquesta tècnica artística permet als infants expressar amb més facilitat les seves emocions i els seus sentiments, siguin positius o negatius.

La creativitat, l'expressió artística i les emocions estan estretament relacionades. Aquests conceptes tenen relació de tal manera que es pot considerar que l'expressió creativa es justifica en l'emoció que transmet. El dibuix, com a expressió artística, permet l'exposició emocional de situacions i vivències que generalment no són emergents amb el llenguatge verbal. L'expressió de sentiments a través del llenguatge no verbal, com pot ser la tècnica del dibuix, facilita la comunicació, ja que és un vehicle més complex de gestionar quan es tracta d'emocions. (Alvarado, 2020)

Per tant, l'expressió creativa és un vehicle altament efectiu en qualsevol procés terapèutic amb infants perquè afavoreix la comunicació i l'expressió de sentiments que sense aquest suport no poden ser explicats. Estimular que l'infant comparteixi els sentiments suscitats a través dels seus dibuixos i que pugui explicar la totalitat de la seva obra és compartir el "jo" i connectar-lo amb el seu interior, aspecte essencial perquè millori emocionalment. (Alvarado, 2020)

CAPÍTOL 5. LA INTERPRETACIÓ DEL DIBUIX INFANTIL

2.11. Els trets generals observables del dibuix

El dibuix és una expressió de sentiments i desitjos que poden ajudar a comprendre com se sent un infant. Aquest és una oportunitat per al nen de connectar amb el seu món interior, i permet a l'adult apropar-se al món afectiu del nen quan encara no sap comunicar el que sent i el que li preocupa. (Laura Vélez, 2016)

El nen, a l'hora de dibuixar, envia una gran quantitat de missatges que és important observar per poder interpretar-los. El més important no és el que dibuixa l'infant, sinó com ho dibuixa. Els trets generals a observar segons l'especialista **Nicole Bédard** (2006) són: la *posició*, les *dimensions*, els *traços*, la *pressió* del llapis i els *colors* utilitzats.

Aquestes pautes són pinzellades importants dintre del gran món què és el dibuix infantil, les quals són opinions basades en investigacions. Per tant, no s'han de generalitzar ni es

pot sentenciar res de forma categòrica. També s'ha de tenir en compte que cada nen és un món. (Laura Vélez, 2016)

1. La posició del dibuix

Cada zona del paper té un significat específic i concret (simbolisme espacial). La decisió de situar el dibuix en les diverses zones, a més de les característiques psicològiques del nen, dependrà de la seva edat, i del seu estat emocional i afectiu present.

La **zona superior** del paper està relacionada amb el pensament, la imaginació i la curiositat de descobrir coses noves; la **zona mitjana** informa sobre la realitat i naturalitat del nen; i la **zona inferior** indica les necessitats materials i físiques que té l'infant. La **zona esquerra** del paper gira entorn del passat del nen; la **zona central** representa el present; i la **zona dreta** pertany al futur. (Nicole Bédard, 2006)

Record	Imaginació	Somni
Llaços amb els orígens	Egocentrisme	Jo projectat cap al futur
Por	Inseguretat	Desig

(Nicole Bédard, 2006)

2. Les dimensions del dibuix

Els dibuixos també s'interpreten segons la dimensió que tenen: petita, normal o gran. Depenent d'una o l'altra se'ls assigna un significat diferent. (Nicole Bédard, 2006)

- **Mida petita.** La mida petita pot mostrar un infant reflexiu, amb falta de confiança o que té una percepció negativa de si mateix. També està relacionada amb nens que normalment necessiten poc espai per expressar-se o un signe de timidesa.
- **Mida normal.** La mida normal assenyala un nen amb equilibri emocional.
- **Mida gran.** La mida gran pot indicar el sentiment de seguretat i de confiança que té el nen en si mateix. El nen segurament té un caràcter extravertit i exuberant.

3. Els traços del dibuix

El traç gràfic permet captar alguns elements propis del dibuixant i descobrir la presència d'interferències, sobretot emocionals i afectives. El traç pot ser continuat o fragmentat. (Nicole Bédard, 2006)

- **Traç continu.** Quan el traç no té interrupcions pot denotar un esperit dòcil. Representa seguretat i sociabilitat.
- **Traç fragmentat.** Quan el traç està esborrat i s'observen moltes taques pot revelar les inseguretats i impulsivitats del nen.

4. La pressió del llapis

Segons la pressió que fa el nen amb el llapis, ens indica un significat diferent. Aquesta pressió pot ser lleugera, mitjana o forta. (Nicole Bédard, 2006)

- **Pressió lleugera.** Ens indica una gran sensibilitat. Són infants en els quals un petit estímul afavoreix el seu creixement, però quan aquest és negatiu pot reduir la seva capacitat per suportar les frustracions. Com més superficial sigui la pressió, més demostra la falta de voluntat o fatiga física.
- **Pressió mitjana.** Ens mostra un equilibri en l'energia dedicada a aconseguir els seus objectius.
- **Pressió forta.** És típica del nen que afronta la vida i les seves expectatives amb entusiasme, decisió i voluntat. No tem a l'entorn, està segur de si mateix i normalment és impulsiu. Com més forta sigui la pressió, més agressivitat existirà.

5. L'ús dels colors

Els colors són un índex de maduresa i ens permeten interpretar el dibuix d'una forma encara més precisa, sobretot pel que fa a l'àmbit emocional i afectiu. Cada color té diversos valors simbòlics que ajuden a comprendre i analitzar el dibuix del nen. Per tant, cada color s'ha d'interpretar amb un significat diferent. (Nicole Bédard, 2006)

Abans d'examinar el significat dels colors, analitzarem la seva forma d'ús i intensitat:

- Els **colors pastís** aplicats de forma lleugera i uniforme ens indiquen una afectivitat rica, sensibilitat, afabilitat i tímidesa.
- Els **colors forts i marcats** ens mostren més bé sentiments intensos, sigui d'amor o bé d'agressivitat o còlera.

COLOR	INTERPRETACIÓ
BLANC	○ El blanc representa l'infinit i l'atemporalitat.
GROC	○ El groc reflecteix la llum, simbolitza la felicitat i la intel·ligència.
TARONJA	○ El taronja representa l'entusiasme, l'atracció i la creativitat.
VERMELL	○ El vermell s'associa al perill, la vida, la passió i l'amor.
ROSA	○ El rosa s'associa a la sensibilitat, l'afectivitat i el món ideal.
BLAU	○ El blau representa la pau i tranquil·litat.
VERD	○ El verd s'associa a una certa maduresa, sensibilitat i intuïció.
LILA	○ El lila simbolitza a la reialesa: poder, noblesa i ambició.
MARRÓ	○ El marró representa la seguretat i la planificació.
GRIS	○ El gris simbolitza inseguretat.
NEGRE	○ El negre s'identifica amb la por, el misteri i la serietat.

Quadre 3. Font: Nicole Bédard, 2006

3. OBJECTIUS METODOLÒGICS

3.1. Objectiu general

La finalitat d'aquest TFG és desenvolupar una anàlisi a través de les investigacions que ens demostra la importància del dibuix infantil com a vehicle d'expressió de les emocions. Per tant, l'objectiu general és *escoltar i entendre millor les expressions dels infants, el seu univers interior, a través dels seus dibuixos.*

3.2. Objectius específics

A partir de l'objectiu general s'han extret una sèrie d'objectius específics, els quals es busquen resoldre en aquest treball.

- Escoltar i entendre millor les expressions dels infants, el seu univers interior, a través dels seus dibuixos.
  - Estudiar les diferents investigacions o estudis que han realitzat els autors més destacats sobre el dibuix infantil des del seu descobriment.
  - Identificar els diferents estadis del desenvolupament gràfic infantil pels quals travessa el nen en el seu dibuix.
  - Interpretar els dibuixos dels infants segons el període de desenvolupament corresponent i l'edat, tenint en compte els trets generals observables del dibuix.
  - Observar respectuosament els indicadors emocionals presents en el dibuix lliure dels infants per saber quins trets comuns fomenten aquesta expressió de les emocions.

4. MARC METODOLÒGIC

4.1. Introducció a la investigació educativa: paradigma i metodologia

Les investigacions en el camp de l'educació sempre són positives per potenciar l'ensenyament-aprenentatge, ja que la innovació i la millora és efectiva per a la tasca educativa. Pel que fa al tema triat, el dibuix infantil com a vehicle d'expressió de les emocions, s'ha de tenir present l'existència d'aquest com a instrument d'aprenentatge, ja que és un mitjà d'exploració que dóna moltes pistes sobre el món interior del nen.

És important educar als infants escoltant-los, ja no només quan s'expressen verbalment, sinó també no verbalment, com pot ser a través de l'expressió plàstica perquè permet conèixer el seu món interior i detectar informació significativa.

Aquesta investigació és de *paradigma interpretatiu*, ja que la finalitat és interpretar els dibuixos lliures recollits per poder conèixer les expressions emocionals dels infants. Aquests dibuixos de temàtica lliure són d'alumnes d'Educació Infantil (P3-P5). L'objectiu principal d'aquesta investigació és comprendre el que ens vol transmetre el nen. Per tant, la *metodologia* emprada és *qualitativa/mixta* perquè el mètode d'investigació és l'estudi de casos, en aquest cas, l'estudi dels dibuixos lliures infantils recollits.

4.2. Disseny de la recerca: treball de camp

A continuació es recull el treball de camp de la recerca, on es comenta el marc contextual de la investigació i la recollida de dades: entrevistes i estudi de dibuixos.

4.2.1. Marc contextual

El procés d'investigació s'ha realitzat en un centre situat a Altafulla, un municipi de la província de Tarragona. Aquest és un centre educatiu de titularitat pública, el qual imparteix classes des de P3 fins a 6è de Primària. En aquesta escola s'han recollit dibuixos de temàtica lliure dels alumnes de l'etapa d'Educació Infantil (P3, P4 i P5).

A banda, s'han realitzat entrevistes semiestructurades a diferents especialistes del departament de psicologia i de l'expressió plàstica, i a una experta en drets dels infants.

4.2.2. Recollida de dades: entrevistes i dibuixos

4.2.2.1. Entrevistes

L'entrevista és un instrument utilitzat en la investigació qualitativa que té com a propòsit obtenir informació fonamentada i detallada sobre un tema específic.

En aquest treball és duran a terme entrevistes semiestructurades, ja que es parteix d'una sèrie de preguntes, però aquestes no es formulen en una seqüència rígida per tal que el seu desenvolupament sigui més flexible i la informació sigui de qualitat.

Les persones entrevistades són tres especialistes de psicologia, concretament dues psicòlogues i un psicòleg, i un professional de l'expressió plàstica. A banda, he estat en contacte amb una experta en drets dels infants per aprofundir més pel que fa a l'àmbit legal (marc normatiu).

La guia d'entrevista utilitzada amb aquests professionals de psicologia és la següent:

1. Quina és la teva trajectòria professional en relació amb els infants? Quins estudis i experiència tens?
2. Quina és la franja d'edat dels infants amb qui has treballat?
3. Has utilitzat alguna vegada els dibuixos d'un infant per entendre o interpretar com se sent? Si és així, quines eines tenies per interpretar el seu dibuix? Com ho has fet?
4. Coneixes els tests projectius en el dibuix de l'infant? Si és així, els has utilitzat alguna vegada? Com els has utilitzat?
5. Penses que el dibuix lliure és interessant com a prova projectiva? Per què?
6. Recomanaries als educadors dels centres d'educació infantil utilitzar més l'instrument del dibuix en les seves aules? Per què?
7. Creus que els educadors d'avui en dia estan formats per saber interpretar aquesta eina? Creus que ho haurien d'estar més? Per què?

Quant a l'especialista d'expressió plàstica, se l'ha formulat altres preguntes més relacionades amb el tema plàstic:

1. Pel que fa a la tècnica del dibuix, com s'ha de parlar d'un dibuix infantil per fer-ho amb propietat? Quina terminologia s'ha d'utilitzar?

2. Quan interpretes el dibuix d'un infant, quines eines utilitzes? Quins són els trets generals que observes en el dibuix?
3. A banda de l'edat de l'infant i l'etapa de desenvolupament en la qual aquest es troba, tens en compte el sexe de l'infant per fer la interpretació? Per què?
4. Creus que a través del dibuix de temàtica lliure es pot extraure informació efectiva? Per què?
5. Penses que l'expressió plàstica, en aquest cas el dibuix infantil, és un vehicle d'expressió de les emocions? Per què?

4.2.2.2. Estudi dels dibuixos

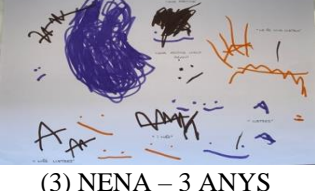
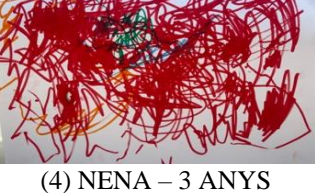

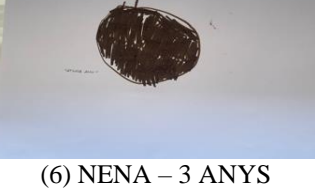
Els dibuixos a analitzar pertanyen a alumnes de l'etapa d'Educació Infantil (P3-P5) d'una escola de titularitat pública situada a Altafulla (Tarragona). Aquests s'han recollit a mitjans del mes de desembre de l'any 2020, just abans de les vacances de Nadal.

Els dibuixos són de temàtica lliure per tal d'obtenir informació més general. Els dibuixants tenien al seu abast un llapis, una goma i llapis o retoladors de colors. Això serà així pels alumnes de P4 i P5, mentre que els de P3 dibuixen directament amb retoladors de colors, ja que aquest és l'instrument que solen utilitzar. Remarcar que amb els infants de P3, després de fer el dibuix, s'ha elaborat un diàleg on explicaven què havien dibuixat. Les consignes que se'ls ha donat a aquests alumnes són: *Realitza un dibuix lliure, del que tu vulguis, tot està bé. Si vols, pots utilitzar els colors.*

A continuació es presenten tres taules amb els dibuixos i la interpretació d'aquests, una per cada nivell (P3, P4 i P5). És important recalcar que l'anàlisi està fet a partir de l'observació i no es busca extraure conclusions sobre els dibuixants, ja que amb un sol dibuix no es pot extraure informació i no es coneix la trajectòria personal d'aquests per assenyalar amb propietat. Per tant, és important destacar que en aquesta anàlisi no hi ha intenció d'extraure informació de la vida dels infants i es deixa de banda la seva interioritat.

INTERPRETACIÓ DELS DIBUIXOS PER NIVELLS

P3 (3 ANYS), P4 (4 ANYS) I P5 (5 ANYS)

DIBUIX – SEXE I EDAT (P3)	OBSERVACIONS
 <p>(1) NENA – 3 ANYS</p>	Busca omplir gran part de l'espai del paper amb el seu dibuix. Sembla que la principal atenció d'aquest es troba a la zona central del paper, on traça una sèrie de línies que tenen forma de cercle. El traç no és del tot continu i a vegades la línia és feble. La pressió del retolador és molt forta, ja que fins i tot trenca el paper. Segons m'ha comentat la nena, busca reproduir núvols de color blau i lila.
 <p>(2) NENA – 3 ANYS</p>	Sembla tenir un desig per omplir tot l'espai del paper amb el seu dibuix amb diferents colors, dels quals destaquen sobre la resta el lila i el verd perquè pinta part del dibuix amb aquests dos. Es pot observar com busca representar cercles de mides diferents i de diferents colors per formar el conjunt. El traç és continu amb una línia poderosa i la pressió del retolador és molt forta, ja que fins i tot trenca el paper.
 <p>(3) NENA – 3 ANYS</p>	Busca reproduir la lletra "A" en diferents ocasions perquè és la que ha après dies abans de fer el dibuix. Repetidament es poden observar dos punts amb una ratlla sota, el que em dona la impressió que són cares on els dos punts són els ulls i la ratlla la boca. També representa, segons m'ha comentat, una piscina gran (taca lila) i una petita (taca marró). Utilitza una línia poderosa en cada element dibuixat.
 <p>(4) NENA – 3 ANYS</p>	La meva sensació és que busca omplir tot l'espai del paper per representar el seu dibuix. Aquest està format per una pintada de color vermell de grans dimensions, la qual em fa la impressió que fa un crit per expressar tot el que sent i el que té dintre. El traç és continu amb una línia molt poderosa i una forta pressió del retolador, ja que fins i tot trenca el paper per la força que fa en el moment de pintar amb el color vermell.
 <p>(5) NENA – 3 ANYS</p>	Segons m'explica la nena, busca reproduir boles de grans dimensions i de diferents colors, amb les quals té un desig d'omplir tot el paper i ocupar tot l'espai. Destaquen diferents colors en aquest dibuix: vermell, verd, taronja i lila. La pressió del retolador és molt forta i podem dir que el traç és continu amb unes línies molt poderoses. El dibuix en el seu conjunt em transmet una sensació de moviment per la forma de pintar cercles repetidament.
 <p>(6) NENA – 3 ANYS</p>	El dibuix està situat en la zona central del paper, on busca plasmar una "bola" de color marró, segons el que m'explica. Per tant, podem observar com no té intenció d'ocupar tot l'espai, ja que amb aquest element dona per finalitzat el seu dibuix. El traç és continu i la pressió del retolador és molt forta, ja que pinta amb tanta decisió que quasi trenca el paper. La meua impressió és com si veies una taca, la qual em fa sentir inseguretat.

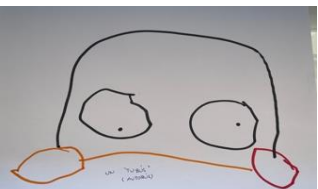

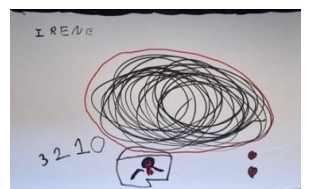
 <p>(7) NENA – 3 ANYS</p>	<p>Busca omplir tot l'espai del paper amb el seu dibuix, on traça línies contínues i poderoses amb una forta pressió del retolador. Utilitza diferents colors per formar el seu dibuix, on podem observar colors més marcats com el negre i colors més pastís com el rosa. Segons m'ha comentat la nena, busca reproduir dos sols de grans dimensions a la zona central del paper: un de color rosa i un de color taronja.</p>
 <p>(8) NENA – 3 ANYS</p>	<p>Busca omplir gran part de l'espai amb el seu dibuix, on traça una sèrie de cercles que segons m'explica són pilotes. El traç és continu i podem observar una línia poderosa, amb una forta pressió del retolador. Podem observar com només utilitza el color rosa, un color pastís, per realitzar el seu dibuix. Aquest en el seu conjunt em transmet una sensació de moviment, com si els cercles fessin voltes sobre l'espai.</p>
 <p>(9) NENA – 3 ANYS</p>	<p>Sembla tenir un desig per omplir tot l'espai del paper amb el seu dibuix amb un color marcat que destaca, el color marró. Segons em comenta després de realitzar-lo, dibuixa diferents elements per elaborar el conjunt: a la zona esquerra del paper, una flor també amb l'ús del color rosa, a la zona superior escriu el seu nom i la zona central i dreta del paper és la reproducció d'una casa. Utilitza una línia poderosa i una pressió del retolador forta.</p>
 <p>(10) NENA – 3 ANYS</p>	<p>Busca omplir gran part de l'espai amb el traç de cercles de diferents mides, de més grans a més petits. Segons m'explica, aquests cercles són corones de princesa. Utilitza colors marcats i forts per elaborar el seu dibuix, dels quals destaca sobre la resta el marró perquè és el que més utilitza. El traç és continu amb una línia poderosa i la pressió del retolador és forta. Aquest en el seu conjunt em transmet una sensació de moviment pels cercles.</p>
 <p>(11) NENA – 3 ANYS</p>	<p>La nena sembla tenir intenció d'ocupar tot l'espai per formar el seu dibuix. Aquesta m'explica que ha dibuixat un bebè molt gran i un peix també molt gran, remarcant amb efusivitat que aquests dos són de grans dimensions. Podem observar com utilitza dos colors marcats per fer el seu dibuix, els quals són el negre i el lila. El traç és continu i les línies d'aquest traç són poderoses, i la pressió del retolador és forta.</p>
 <p>(12) NENA – 3 ANYS</p>	<p>La nena m'explica que vol representar un cotxe de grans dimensions, el qual té el cos pintat de color negre i dues rodes, una de color taronja i una de color vermell. A partir de com l'ha dibuixat, es pot observar una bona relació entre el dibuix i l'objecte reproduït. Podem observar un traç continu amb unes línies poderoses. La meua impressió és que el cotxe sembla que agafi impuls per la separació de la roda vermella, per accelerar.</p>
 <p>(13) NENA – 3 ANYS</p>	<p>Busca omplir gran part de l'espai del paper amb línies i puntejant amb el retolador. El traç no és del tot continu i a vegades la línia és feble, menys en la part central que s'observa una pintada de color marró amb línies més poderoses. La gran part del dibuix està realitzada a partir d'un puntejat. Destaca un color marcat i fort que és el marró i un altre més pastís o clar que és el groc.</p>

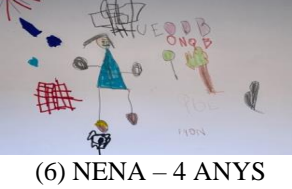

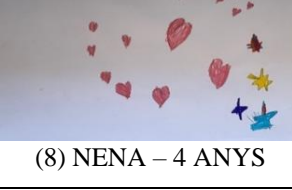
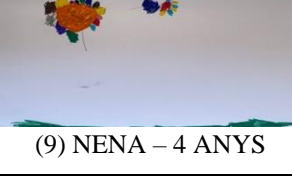
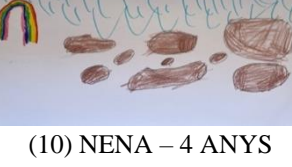
 <p>(14) NENA – 3 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat en la zona central del paper i no té intenció d'omplir tot l'espai per realitzar el seu dibuix. Segons em comenta, busca representar un ninot de neu amb colors pastís com el lila, el verd i el rosa. Aquest està molt ben elaborat i podem afirmar que fa una bona relació entre el dibuix i l'objecte reproduït. El traç és continu amb una línia molt poderosa, i la pressió del retolador és forta.</p>
 <p>(15) NENA – 3 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat en la zona central del paper i no té desig d'omplir tot l'espai. Aquesta nena busca reproduir un circuit, segons m'explica després de dibuixar-lo. Utilitza el color rosa, un color pastís, per elaborar el seu dibuix. El traç és continu i la línia sembla força poderosa. La meva impressió en veure el dibuix és com si entrés en un laberint i no sàpigues sortir perquè és molt enrevessat.</p>
 <p>(16) NENA – 3 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat en la zona central del paper i em fa la sensació que busca posar la seva representació a la línia del terra. La nena m'explica que dibuixa un gos pare i el seu bebè de color lila, on té en compte que el pare ha de ser més gran i el bebè més petit. Per tant, podem observar una bona relació amb la realitat, ja que els pares són més grans que els fills. El traç és continu amb una línia molt poderosa, i la pressió del retolador és forta.</p>
 <p>(17) NENA – 3 ANYS</p>	<p>Sembla que no té intenció d'omplir tot l'espai, ja que només dibuixa dos cercles de grans dimensions i d'altres més petits a la zona inferior del paper, però deixa tot l'espai interior buit. Segons m'explica, dibuixa un cotxe i una rodona gran que l'envolta. El cercle gran que hi ha dins és el cos del cotxe i els cercles més petits són les rodes. Tot el dibuix el realitza amb el color lila i una forta pressió d'aquest. El traç és continu amb una línia poderosa.</p>
 <p>(18) NENA – 3 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la central del paper i sembla no tenir intenció d'ocupar tot l'espai per expressar-se. Quan li pregunto que ha dibuixat em comenta que és un dibuix, sense especificar que ha dibuixat. Podem observar com només fa ús del color rosa, un color pastís, amb el qual fa una forta pressió, ja que fins i tot quasi trenca el paper. El traç és continu amb una línia poderosa.</p>
 <p>(19) NEN – 3 ANYS</p>	<p>Sembla tenir un desig per omplir tot l'espai del paper amb el seu dibuix amb diferents colors, dels quals destaquen els colors més marcats i forts, com per exemple el negre. Podem observar com traça línies molt poderoses amb molta força, sobreposant uns colors sobre els altres. Per tant, veiem en conjunt un traç continu i una pressió del retolador molt forta. La meva impressió en veure el dibuix és com si fos un crit als quatre vents.</p>
 <p>(20) NEN – 3 ANYS</p>	<p>EL dibuix està situat a la zona dreta del paper, cosa que no té desig d'omplir tot l'espai i per a ell és suficient així. Sembla que vol ratllar aquesta zona amb línies poderoses i amb molta força. Aquestes són totes de color taronja, ja que només fa ús d'aquest color en la seva representació. La pressió del retolador podem veure com és molt forta, ja que fins i tot trenca el paper.</p>

 <p>(21) NEN – 3 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat en la zona central del paper i no té intenció d'omplir tot l'espai per realitzar el seu dibuix. Segons m'explica, ha dibuixat un cotxe de color vermell, el qual té dues rodes a la part inferior i dues rodes a la part superior. També em comenta que és un cotxe de joguina. El traç és continu amb una línia poderosa amb molta força i una pressió del retolador molt forta.</p>
 <p>(22) NEN – 3 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona inferior del paper i sembla no tenir desig per omplir tot l'espai. En aquesta zona dibuixa, segons em comenta, un nen, el qual té el cos foradat a causa de la forta pressió del retolador. La representació d'aquest nen té molt bona relació amb la realitat, ja que el dibuixa amb les parts més característiques. La línia és forta i poderosa com amb un traç continu. Utilitza només un color blau marcat per realitzar el seu dibuix.</p>
 <p>(23) NEN – 3 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat principalment en la zona central del paper. Segons em comenta busca reproduir dos sols, un de color marró i verd i l'altre de color vermell, negre i blau. Podem observar com utilitza colors forts i marcats. D'aquests dos sols, sembla que només el de la dreta s'assembla a la forma de l'element representat. La línia és molt poderosa amb un traç continu i una forta pressió del retolador.</p>
 <p>(24) NEN – 3 ANYS</p>	<p>Es pot observar com el nen traça ratlles verticals fins a omplir tot el paper. Ell mateix em comenta que ha dibuixat ratlles de color negre, un color marcat i fort. La línia sembla ser poderosa i amb un traç continu. A més, la pressió del retolador és bastant forta. La primera impressió que em dóna aquest dibuix és una mena de tancament entre reixes, el qual em fa sentir inseguretat.</p>
 <p>(25) NEN – 3 ANYS</p>	<p>Busca omplir gran part de l'espai del paper amb el seu dibuix. Segons m'explica ell, a la zona central del paper dibuixa al Bob Esponja, un personatge d'una sèrie animada infantil, de grans dimensions i d'un color blau fort. A més, a les cantonades del paper dibuixa sols de color vermell. El traç és continu amb una línia poderosa i la pressió del retolador forta. La meva impressió és una sensació de llibertat perquè em recorda a un coet volant per l'espai.</p>
 <p>(26) NEN – 3 ANYS</p>	<p>Sembla tenir un desig per omplir tot l'espai del paper, però se centra més a dibuixar en la zona central. Utilitza tres colors diferents no molt marcats, els quals són el vermell, el rosa i el blau. Podem observar com traça línies molt poderoses amb força, sobreposant uns colors sobre els altres. Segons em comenta, ha dibuixat una bola molt gran. El traç és continu amb una línia forta i poderosa, i una forta pressió del retolador.</p>
 <p>(27) NEN – 3 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat principalment a la zona dreta del paper, sense necessitat d'omplir tot l'espai per expressar-se. Podem observar com barreja diferents colors, sobreposant uns per sobre dels altres. Traça diferents línies intercalades i també utilitza molt el puntejat del retolador. Segons m'explica, aquest puntejat de color marró són ulls. El traç en el conjunt del dibuix és continu amb unes línies poderoses i una forta pressió del retolador.</p>

 <p>(28) NEN – 3 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona central del paper, sense necessitat d'omplir tot l'espai per realitzar-lo. Segons m'explica, representa un cotxe i les rodes semblen estar a l'interior d'aquest. Utilitza diferents colors per reproduir-lo, com el rosa, el marró i el blau. Traça diferents cercles per fer aquest dibuix, amb una línia poderosa i forta. La pressió del retolador podem observar que també és bastant forta.</p>
 <p>(29) NEN – 3 ANYS</p>	<p>Sembla tenir un desig per omplir tot l'espai del paper, però se centra més a dibuixar en la zona central. Utilitza només el color vermell per pintar el conjunt del seu dibuix. Aquest nen m'explica que ha dibuixat un cotxe de grans dimensions, remarcant-me que aquest és de color vermell. El traç és força continu i amb línies bastant poderoses. La pressió del retolador també és forta.</p>
 <p>(30) NEN – 3 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat en la zona central del paper, sense necessitat d'omplir tot l'espai. El nen m'explica que he dibuixat un autobús, el qual és de grans dimensions. Utilitza el color negre per fer el que seria el cos del vehicle i el color vermell i taronja per la part inferior i les dues rodes. Podem observar com fa una molt bona relació entre el dibuix i l'element reproduït. Les línies són poderoses amb un traç continu i una bona pressió del retolador.</p>

DIBUIX – SEXE I EDAT (P4)	OBSERVACIONS
 <p>(1) NENA – 4 ANYS</p>	<p>La nena busca omplir tot l'espai amb la representació del Nadal i dibuixa un arbre de grans dimensions, una nena que possiblement és ella i cors de diferents colors, el que em fa la impressió que li agrada molt aquesta etapa de l'any perquè es viuen moltes emocions. El traç és continu amb una línia poderosa i la pressió del retolador i del llapis de colors és bastant forta. Utilitza molts colors en el seu dibuix, segons la realitat de cada element dibuixat.</p>
 <p>(2) NENA – 4 ANYS</p>	<p>La nena busca representar un conte que els van explicar dies abans de realitzar el dibuix, el qual tracta d'un petit pingüí que agafa un coet fins a la lluna. Podem observar com a la zona central del paper dibuixa l'animal i el coet de color taronja i damunt d'aquests un arc de Sant Martí de molts colors. La meva impressió és que s'ha sentit molt identificada amb la història del pingüí. Les línies són poderoses amb un traç continu i una bona pressió del retolador.</p>
 <p>(3) NENA – 4 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona central del paper, on traça un cercle de color vermell i el ratlla per dintre fent cercles de color negre. Els colors que utilitza són forts i marcats. També dibuixa una mena de caixa forta amb una combinació de números al costat. Aquest dibuix en conjunt em transmet molt de misteri i alhora una mida d'inseguretat. Les línies que traça són poderoses amb un traç continu i una forta pressió del retolador.</p>

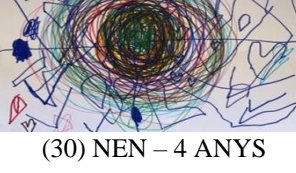
 <p>(4) NENA – 4 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona inferior del paper, el que pot indicar que no té intenció d'ocupar tot l'espai perquè amb aquesta zona té prou per expressar-se. Podem observar com dibuixa una casa de color negre al centre i sembla que el que hi ha als dos costats són dos animals, un lleó de color gris i una serp de color verd. El traç que utilitza és continu amb una línia força poderosa i una bona pressió del retolador.</p>
 <p>(5) NENA – 4 ANYS</p>	<p>Busca omplir gran part de l'espai amb el seu dibuix, on traça línies fortes i poderoses i un puntejat del retolador per la zona superior del paper. Utilitza colors marcats com el vermell i d'altres més pastís com el groc i el blau per elaborar el seu dibuix. El traç en el conjunt del dibuix és continu i la pressió del retolador és força forta. La impressió que em fa en veure el dibuix és com si el puntejat fossin gotes que cauen sobre l'element dibuixat a sota.</p>
 <p>(6) NENA – 4 ANYS</p>	<p>Dibuixa diferents elements o petites il·lustracions per formar el conjunt del seu dibuix, però no sembla tenir la necessitat d'omplir tot l'espai. Representa una nena que possiblement és ella mateixa, una flor sota, un arbre de petites dimensions i un sol molt cridaner. Utilitza diferents colors segons el color real de cada objecte o element dibuixat. El traç és continu amb una línia forta i poderosa, i una forta pressió del llapis i dels colors.</p>
 <p>(7) NENA – 4 ANYS</p>	<p>Dibuixa diferents elements o petites il·lustracions per formar el conjunt del seu dibuix, però no sembla tenir la necessitat d'omplir tot l'espai. Representa una nena a la zona central, un arc de Sant Martí amb molts colors, barrejant colors marcats i pastís, i un sol de color groc amb molta força. Per tant, podem observar com els colors pertocuen a cada element dibuixat. Les línies són molt poderoses amb un traç continu i la pressió del retolador bastant forta.</p>
 <p>(8) NENA – 4 ANYS</p>	<p>Sembla que no té desig d'omplir tot l'espai del paper, ja que dibuixa elements de mida petita. Podem observar com dibuixa cors de diferents mides, sobretot cors petits, de color rosa. També estels de diferents colors i un sol groc. La pressió del retolador és molt forta i el traç és continu amb línies poderoses. La impressió que em fa és que és una nena reflexiva i li agrada expressar el seu amor als altres, per això aquests cors de color pastís tan marcats.</p>
 <p>(9) NENA – 4 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la part superior del paper, el que indica que no necessita tot l'espai per expressar-se. En aquesta zona dibuixa un sol de colors amb una cara contenta, el que em fa la impressió que expressa el seu estat d'ànim, i dues flors de molts colors. També podem observar com pinta la línia de base o del terra de color verd. Traça línies molt poderoses amb un traç continu i la pressió del retolador és bastant forta.</p>
 <p>(10) NENA – 4 ANYS</p>	<p>Per representar el seu dibuix utilitza la part superior i mitjana del paper, deixant la zona inferior buida. Podem observar com busca reproduir el cel amb un sol de petites dimensions, un arc de Sant Martí de molts colors i uns núvols blaus que omplen tota la zona superior. Sota dibuixa cercles, els quals els pinta de color marró, el que em fa la impressió que són gotes que cauen dels núvols. El traç és continu amb línies poderoses i una bona pressió del retolador.</p>

 <p>(11) NENA – 4 ANYS</p>	<p>Sembla tenir un desig per omplir tot l'espai del paper amb el seu dibuix, on sembla traçar diferents formes més o menys geomètriques com cercles de diferents mides, quadrats i triangles. La pressió del llapis és bastant forta i el traç és continu amb línies molt poderoses. Podem observar com utilitza el color vermell i el blau per pintar una petita part del dibuix, però la resta la deixa amb el mateix color del llapis.</p>
 <p>(12) NENA – 4 ANYS</p>	<p>Té desig per omplir tot l'espai del paper amb petites il·lustracions. En aquestes s'observen molts elements, com per exemple: un sol, moltes flors, un núvol amb pluja, alguns animals, un vaixell, una nena, una casa, etc. No utilitza cap color per pintar-los, es decanta per deixar-ho amb el mateix color del llapis. El traç és continu amb línies poderoses i utilitza una bona pressió del llapis. La meua impressió és que busca representar tot allò que li agrada.</p>
 <p>(13) NENA – 4 ANYS</p>	<p>Sembla tenir un desig per omplir tot l'espai del paper amb diferents il·lustracions com poden ser una rosa de grans dimensions, una nena, dos arcs de Sant Martí, un sol i cors amb una cara contenta. Aquest fet em fa la impressió que expressa el seu estat d'ànim. També podem observar com pinta la línia del terra. Utilitza diferents colors per pintar el seu dibuix, dels quals destaca el vermell i el verd. El traç és continu i la pressió del retolador bastant forta.</p>
 <p>(14) NENA – 4 ANYS</p>	<p>La nena sembla no tenir intenció d'ocupar tot l'espai per formar el seu dibuix, ja que no necessita tot el paper per expressar-se. A la zona central dibuixa una nena que possiblement és ella mateixa i a un costat té estels de colors i a l'altre cercles amb ratlles verticals i horitzontals dintre. Només pinta de colors una part del dibuix, com els estels. La línia és força feble i la pressió del llapis també és molt fluixa. En canvi, la del retolador sembla més forta.</p>
 <p>(15) NENA – 4 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona central del paper, sense necessitat d'omplir la resta d'espai per expressar-se. En aquesta zona dibuixa una nena amb cara de felicitat i els cabells llargs i marrons que possiblement és ella mateixa, i un arbre de Nadal amb tots els seus complements. Podem dir que utilitza els colors que pertocuen segons la realitat dels elements dibuixats. La pressió del retolador és bastant forta i les línies són poderoses amb un traç continu.</p>
 <p>(16) NENA – 4 ANYS</p>	<p>El dibuix és un conjunt de petites il·lustracions i lletres amb un traç continu i una pressió del retolador forta. Aquest està fet amb colors pastís aplicats de forma lleugera, els quals són el rosa (la gran part del dibuix), el vermell i el blau. Sembla tenir desig per omplir tot l'espai amb les diverses lletres i les formes que dibuixa. La meua impressió és que necessita expressar-se mitjançant la comunicació verbal i busca plasmar-ho en el seu dibuix.</p>
 <p>(17) NENA – 4 ANYS</p>	<p>Podem observar com representa la mateixa forma repetitivament de forma vertical i de diferents colors, el que sembla una muntaña o també podria ser la lletra "A". Observant el conjunt em fa la impressió que ha començat per la base i ha anat pujant fins que se li ha acabat l'espai del paper. El traç és continu amb una línia força poderosa i la pressió del retolador és forta.</p>

 <p>(18) NENA – 4 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona mitjana del paper, amb tres elements de mida molt petita, fet que pot indicar que no té necessitat d'omplir tot el full per expressar-se. En aquesta zona dibuixa una casa miniatura, el tió de Nadal i una nena que sembla fer l'acció de fer cagar el tió perquè té un braç aixecat. Aquesta té cara de felicitat, el que em fa la sensació que és ella i que la fa feliç fer-ho. La pressió del retolador és forta i el traç del dibuix és continu.</p>
 <p>(19) NENA – 4 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona superior del paper i deixa buida tota la zona inferior, el que pot indicar que no necessita tot el paper per expressar-se. Dibuixa sèries de diferents elements, els quals són: cors, estels i flors. Cada línia o sèrie és d'un mateix color. La meua impressió és que és una nena molt organitzada i el dibuix em recorda molt al que jo feia de petita. La pressió del retolador és forta i utilitza unes línies poderoses amb un traç continu.</p>
 <p>(20) NEN – 4 ANYS</p>	<p>Sembla tenir el desig d'omplir tot l'espai amb molts colors, aplicats de forma que criden l'atenció. La meua impressió general del dibuix és una explosió de colors molt ben organitzats, cosa que el fa atractiu. Podem observar com ressegueix tot el que pinta amb un color blau marcat, el que també fa que es vegi millor pintat. La pressió del retolador és bastant forta i el traç és continu amb línies molt poderoses.</p>
 <p>(21) NEN – 4 ANYS</p>	<p>Sembla no tenir intenció d'omplir tot l'espai per elaborar el seu dibuix i expressar-se, ja que no té aquesta necessitat. Fa una línia llarga en forma de camí amb pujades i baixades de color blau, amb el que si busca omplir gran part del dibuix. També dibuixa dues formes geomètriques de color marró, les quals són un cercle i un rectangle. A més, elabora un arc de Sant Martí de diferents colors. Utilitza un traç continu i una bona pressió del retolador.</p>
 <p>(22) NEN – 4 ANYS</p>	<p>Realitza el seu dibuix a la zona central del paper, sense necessitat d'omplir tot l'espai d'aquest. Dibuixa amb llapis diferents elements, els quals semblen una mena d'extraterrestres amb antenes al cap. Les antenes d'aquests personatges sí que les repassa amb retoladors de colors, la resta ho deixa amb el mateix color del llapis. La línia és força feble amb un traç no del tot continu i la pressió del llapis és molt fluixa.</p>
 <p>(23) NEN – 4 ANYS</p>	<p>Busca omplir gran part de l'espai del paper amb el seu dibuix, dibuixant diferents il·lustracions de mida petita per formar el conjunt. Entre aquestes podem observar una casa amb una xemeneia que treu molt de fum, un nen, un sol, unes muntanyes i el que pinta de color taronja sembla ser un cotxe. La resta del dibuix es decanta per deixar-ho amb el color del llapis. La pressió és normal i la línia és més feble que poderosa, amb un traç continu.</p>
 <p>(24) NEN – 4 ANYS</p>	<p>Sembla tenir desig d'omplir tot l'espai del paper amb el seu dibuix. En aquest busca dibuixar la que possiblement és la seva escola i ell dintre, ja que podem veure com a la zona superior escriu un cartell amb la paraula "escola" i en un costat escriu "escola tancada". La dibuixa d'un color marcat i fort com és el color marró. La pressió del retolador és forta i el traç és continu. La meua impressió en veure el conjunt em transmet inseguretats i una mica de misteri.</p>

 <p>(25) NEN - 4 ANYS</p>	<p>Sembla tenir un desig per omplir tot l'espai del paper amb el seu dibuix amb el mateix color del llapis i altres colors, els quals són el verd, el lila i el taronja. Traça diferents ratlles que estan connectades les unes amb les altres. També sembla dibuixar dos cors, els quals connecta amb una ratlla, el que em fa la impressió que busca la unió entre tot allò que vol representar. El traç és continu amb una línia força poderosa i la pressió del llapis i del retolador és forta.</p>
 <p>(26) NEN - 4 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona inferior del paper, tenint en compte la línia del terra. Busca representar de color blau una família de quatre membres, tots de la mateixa mida i amb les mateixes característiques, fet que pot indicar que a tots els veu iguals. La meua impressió és que és la seva família i a tots els estima per igual i per això els dibuixa de la mateixa forma. El traç és continu amb una línia poderosa i la pressió del retolador és força forta.</p>
 <p>(27) NEN - 4 ANYS</p>	<p>Busca representar el Nadal a casa seva, la qual la dibuixa de grans dimensions, amb el tió de Nadal i un arbre amb regals. També es dibuixa a ell a la porta de casa. La meua impressió és que li agrada molt quan arriba aquesta època de l'any a casa seva i es dibuixa a l'entrada per donar-li la benvinguda. Aquestes il·lustracions les pinta de color vermell i marró, amb una pressió del retolador forta. El traç és continu amb una línia força poderosa.</p>
 <p>(28) NEN - 4 ANYS</p>	<p>Sembla tenir un desig per omplir tot l'espai del paper amb diferents colors, dels quals destaquen sobre la resta el vermell, el blau i el taronja perquè pinta gran part del dibuix amb aquests. La meua impressió és que al fons dibuixa una cara trista i diferents personatges també tristos, el que pot indicar el seu estat d'ànim en aquell moment, però aquests els ratlla perquè no es vegin bé. La pressió del retolador és molt forta i les línies traçades són poderoses.</p>
 <p>(29) NEN - 4 ANYS</p>	<p>Busca omplir tot l'espai del paper amb diferents colors, però destaca la zona central del paper on traça moviments circulars sobreposant uns colors damunt dels altres. Aquesta zona central em transmet una sensació de moviment per la forma de pintar línies circulars i també una mica de misteri pel color final que és el negre. La pressió del retolador és molt forta, ja que fins i tot quasi trenca el paper. Les línies són molt poderoses amb un traç continu.</p>
 <p>(30) NEN - 4 ANYS</p>	<p>Sembla tenir desig per omplir tot l'espai del paper, però destaca la zona central perquè en aquesta traça línies circulars i poderoses sobreposant uns colors damunt dels altres. Aquesta zona central em transmet una sensació de moviment per la forma de pintar línies circulars i també una mica de misteri per com utilitza els colors de menys a més marcats. També es pot observar com traça una creu que ocupa tot el paper. La pressió del retolador és molt forta.</p>

<p>DIBUIX – SEXE I EDAT (P5)</p>	<p>OBSERVACIONS</p>
---	----------------------------

 <p>(1) NENA – 5 ANYS</p>	<p>Representa una nena de grans dimensions amb cara de felicitat, el que em fa la impressió que revela el seu estat d'ànim, i al seu voltant dibuixa un arc de Sant Martí també de mida gran. La meua sensació és que ella està saltant d'alegria fins a tocar el cel. A més, podem observar com pinta la línia del terra i la línia del cel. Traça línies poderoses i contínues amb una bona pressió del retolador. Utilitza diferents colors, segons el qual pertoca a cada element dibuixat.</p>
 <p>(2) NENA – 5 ANYS</p>	<p>Representa la sèrie animada de Bob Esponja de grans dimensions, amb un desig d'omplir tot l'espai. La casa la dibuixa a la línia del terra i, els dos personatges em fa la impressió que estan volant. Aquest dibuix em transmet bones vibracions perquè aquesta sèrie transmet molta felicitat. El traç és continu amb una bona pressió dels llapis de colors. Utilitza diferents colors aplicats de forma lleugera, segons el qual pertoca a cada personatge i objecte.</p>
 <p>(3) NENA – 5 ANYS</p>	<p>Busca representar tres personatges de grans dimensions, amb el cap en forma de cor el que em fa la sensació que expressa l'amor per aquestes persones i amb la cara de felicitat. També dibuixa una flor de mida i un sol amb l'ull tapat com si fos un pirata. La meua impressió és que el personatge del centre és ell perquè el dibuixa diferent dels altres dos. El traç és continu amb una bona pressió del retolador. Dels diferents colors, destaquen el color blau i el lila.</p>
 <p>(4) NENA – 5 ANYS</p>	<p>Dibuixa una casa de la qual surt un cor de grans dimensions, el que em fa la sensació expressa l'amor que sent pel seu nucli familiar i que per a ella els seus éssers estimats són una referència molt important. El traç és continu amb unes línies poderoses i la pressió del retolador és bastant forta. En el seu dibuix en conjunt destaquen els colors pastís com pot ser el rosa, el groc i el blau clar.</p>
 <p>(5) NENA – 5 ANYS</p>	<p>Dibuixa dues nenes amb cara de felicitat que estan envoltades d'un arc de Sant Martí. La meua impressió és que aquestes estan saltant de felicitat, les quals s'agafen de la mà perquè les pinta juntes, fins a tocar el cel. A més, podem observar com pinta a la línia del terra amb una flor. El traç és continu amb línies poderoses i la pressió del retolador és bastant forta. Utilitza diferents colors, segons el qual pertoca a cada element dibuixat en relació amb el real.</p>
 <p>(6) NENA – 5 ANYS</p>	<p>Podem observar com dibuixa flors i dos animals (una papallona i una marieta). La meua sensació és que les línies blaves que traça pel voltant són pluja que cauen sobre aquests elements de la natura. A més, em transmet molta tranquil·litat perquè m'imagino el so de la pluja. També podem observar com pinta la línia del terra de color verd. El traç és continu amb unes línies força poderoses i amb una pressió del retolador forta.</p>
 <p>(7) NENA – 5 ANYS</p>	<p>Representa a la zona central del paper una papallona de grans dimensions i al costat dret, que em fa la sensació que poden expressar amor per a aquest animal, el qual pot ser el seu preferit. També dibuixa dintre d'una ala de la papallona un arc de Sant Martí. La meua impressió és que dibuixa a la papallona volant per l'espai amb llibertat. El traç és continu amb unes línies força poderoses i amb una pressió del retolador forta. Destaca el color blau, vermell i lila.</p>

 <p>(8) NENA – 5 ANYS</p>	<p>La nena dibuixa un arc de Sant Martí i una flor de grans dimensions a la línia del terra, la qual la pinta de color verd. També podem observar una papallona, la qual sembla que està volant per l'espai i un parell de cors, el que em fa la impressió que pot revelar l'estima que sent per la naturalesa. El traç és continu amb línies poderoses i la pressió del retolador és forta. Destaquen els colors pastís aplicats de forma lleugera, com el verd i el groc.</p>
 <p>(9) NENA – 5 ANYS</p>	<p>La nena dibuixa diferents elements per elaborar un dibuix en conjunt, amb els quals busca omplir tot l'espai del paper. Aquests elements són: núvols dels quals d'alguns cau la pluja, estels, un sol, cors, un arbre de Nadal (a la línia del terra) i un edifici al costat d'un personatge (a la línia del terra). El traç és continu amb línies poderoses i la pressió dels llapis de colors forta. Utilitza diferents colors segons l'element dibuixat en relació amb el real.</p>
 <p>(10) NENA – 5 ANYS</p>	<p>El dibuix és un conjunt de petites i grans il·lustracions amb un traç continu i una bona pressió del llapis. En aquestes s'observen diferents elements, els quals són: un arbre de Nadal amb tots els seus complements, dues cases en miniatura, el sol i la lluna en miniatura, cors, flors i animals com una marieta. De tots aquests només pinta l'arbre de Nadal, amb els colors que pertoca a cada complement d'aquest. El traç és continu i la pressió del llapis és normal.</p>
 <p>(11) NENA – 5 ANYS</p>	<p>Sembla tenir el desig d'omplir tot l'espai del paper amb diferents colors. La meua impressió és que busca representar el Nadal a casa seva, ja que dibuixa una casa, dos personatges amb cara de felicitat que possiblement és un familiar i ella mateixa, tres arbres de Nadal i molta decoració amb cors, el que pot expressar el seu amor per aquesta època de l'any. El traç és continu amb línies molt poderoses i la pressió del llapis de colors forta.</p>
 <p>(12) NENA – 5 ANYS</p>	<p>Busca omplir tot l'espai del paper, on representa el Nadal de molts colors amb l'arbre i els seus complements, decoració amb cors i estrelles, el ninot de neu i un caramel de grans dimensions. També podem observar com pinta la línia del terra de color verd. El traç és continu amb línies poderoses i la pressió dels llapis de colors forta. La meua impressió en veure aquest dibuix és d'entusiasme perquè arriba una etapa molt bonica de l'any, el Nadal.</p>
 <p>(13) NENA – 5 ANYS</p>	<p>Podem observar com busca representar el Nadal amb un arbre i els seus complements i un tió, els quals dibuixa a la línia del terra. No sembla tenir necessitat d'omplir tot l'espai per expressar-se, ja que amb aquests dos elements i un estel a la zona superior té prou. Utilitza colors marcats per pintar el dibuix, segons el que pertoca a cada element dibuixat en relació amb el real. El traç és continu i la pressió dels llapis de colors força forta.</p>
 <p>(14) NENA – 5 ANYS</p>	<p>Sembla tenir el desig d'omplir tot l'espai amb boles de colors, les quals em fa la sensació que són decoració per representar el Nadal perquè sota aquestes es pot observar com ha esborrat un arbre de Nadal que havia dibuixat primerament. Per tant, podem dir que el traç comença sent fragmentat perquè esborra el que ha dibuixat, però després veiem línies poderoses. La pressió dels llapis de colors és bastant forta, ja que fins i tot trenca el paper.</p>

 <p>(15) NENA – 5 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona mitjana del paper, on dibuixa una casa i dues nenes amb cara de felicitat, el que em fa la sensació que revela el seu estat d'ànim en aquell moment. Possiblement una de les nenes és ella i l'altra una persona estimada, a les quals les dibuixa amb les mateixes característiques, el que em fa la impressió que es veu igual que l'altra. El traç és continu i la pressió dels llapis de colors forta. Destaquen els colors forts i marcats.</p>
 <p>(16) NENA – 5 ANYS</p>	<p>La nena representa una casa de grans dimensions amb dos colors molt marcats, els quals són el marró i el vermell. El traç és continu amb línies molt poderoses i la pressió del retolador és bastant forta, ja que fins i tot quasi trenca el paper. El dibuix en el seu conjunt, per la forma com dibuixa la casa i els colors que utilitza, em transmet molt de misteri i una mica d'inseguretat.</p>
 <p>(17) NENA – 5 ANYS</p>	<p>Podem observar com dibuixa diferents elements a la línia del terra, a la zona interior del paper, i la resta el deixa buit. Al centre dibuixa una casa, de la qual em fa la impressió que surt fum rosa de la xemeneia, ja que aquest ve de la teulada. També dibuixa al costat d'aquesta un ninot de neu, al qual li pinta les mans de color groc i el cabell lila. La resta de dibuix el deixa amb el color del llapis. El traç és continu i la pressió del llapis és força forta.</p>
 <p>(18) NEN – 5 ANYS</p>	<p>Representa la sèrie animada de Bob Esponja amb els dos personatges més destacats i la casa de cada un. Tot el dibuix parteix de la línia del terra. La meua impressió és que dibuixa la casa del Bob Esponja més gran que la resta, segurament per donar-li més importància o perquè és el personatge principal. Dibuixa i pinta cada element i personatge amb el color que li pertoca, segons els colors originals. El traç és continu i la pressió del retolador és forta.</p>
 <p>(19) NEN – 5 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona central del paper, on representa un personatge de grans dimensions amb uns colors molt marcats, dels quals destaca el negre i el vermell. Aquest el pinta i per sobre li traça ratlles horitzontals i verticals fins a omplir tot el cos. El traç és continu amb línies molt poderoses i la pressió del retolador és molt forta. Aquest dibuix em transmet inseguretat per les ratlles negres i pels colors tan forts i marcats.</p>
 <p>(20) NEN – 5 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona central del paper, on busca representar la sèrie animada de Bob Esponja amb tres dels personatges que surten. Aquests els pinta amb els colors que li pertocquen, segons els colors originals. Destacar que als tres personatges els dibuixa amb els braços oberts, fet que em fa la sensació que és un símbol d'amistat i d'estima cap als amics més propers. El traç és continu i la pressió del retolador és bastant forta.</p>
 <p>(21) NEN – 5 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona central del paper, el que indica que no té necessitat d'omplir tot l'espai per realitzar el seu dibuix. En aquesta zona dibuixa un cotxe amb una família de quatre integrants de color vermell, el que em fa la impressió que possiblement és ell i la seva família. Recalcar que dibuixa a la perfecció tots els complementos fent una relació molt bona amb la realitat. El traç és continu amb una línia poderosa i la pressió del retolador és forta.</p>

 <p>(22) NEN – 5 ANYS</p>	<p>Sembla no tenir desig d'omplir tot l'espai per expressar-se, ja que dibuixa elements de mida petita. Podem observar com dibuixa tres arcs de Sant Martí i tres personatges en fila, els tres de mida petita i de la mateixa mida. La meua impressió és que estan volant al cel i el puntejat blau que hi ha sobre aquests és pluja que cau. El traç és continu i la pressió del retolador és normal. Utilitza un color per cada personatge i diferents pels arcs de Sant Martí.</p>
 <p>(23) NEN – 5 ANYS</p>	<p>El dibuix està situat a la zona central del paper, el que indica que no té necessitat d'omplir tot el paper per expressar-se. En aquesta zona dibuixa un cotxe de color blau amb les finestres, la porta i les rodes de color rosa. També dibuixa un arc de Sant Martí de molts colors damunt del cotxe. La meua sensació és que li agrada molt anar amb cotxe i sembla que aquest estigui volant fins a arribar al cel. El traç és continu i la pressió del retolador molt forta.</p>
 <p>(24) NEN – 5 ANYS</p>	<p>Dibuixa diferents elements repartits per tot l'espai, el que sembla indicar que té desig per omplir el paper amb el seu dibuix. Aquest són una papallona en la zona central, una flor just a sota, núvols i un arc de Sant Martí a la zona superior. També observem una mena d'ocell que vola. La meua sensació és que les línies verdes que traça pel voltant són pluja que cau sobre aquests elements naturals. El traç és continu i la pressió del retolador força forta.</p>
 <p>(25) NEN – 5 ANYS</p>	<p>Sembla tenir desig per omplir tot l'espai del paper, on representa el Nadal amb un arbre ple de regals i un tió, els quals pinta amb els colors que pertocuen. També dibuixa un nen amb cara de felicitat, el que em fa la impressió que pot assenyalar el seu estat d'ànim quan arriba aquest moment tan esperat i emocionant on l'arbre està ple de regals. A més, pinta la línia del cel de color blau amb un sol. El traç és continu i la pressió del llapis molt forta.</p>
 <p>(26) NEN – 5 ANYS</p>	<p>Representa l'escena de Nadal on el Pare Noel, pintat amb els colors coneguts d'aquest personatge, va amb el seu trineu a portar els regals als infants i a les seves famílies. La meua sensació és que el dibuixa volant perquè se l'imagina per l'aire desplaçant-se d'un lloc a l'altre. El traç és continu amb unes línies poderoses i la pressió del llapis i dels colors és bastant forta.</p>
 <p>(27) NEN – 5 ANYS</p>	<p>Sembla buscar omplir l'espai del paper amb diferents arbres de Nadal, els quals pinta segons els colors que pertocuen. A la zona central dibuixa un nen amb la cara contenta que el seu cos sembla ser també un arbre de Nadal. Es pot observar com després de fer el dibuix ratlla amb una creu alguns dels arbres i la cara del nen, el que em fa la impressió que potser no li agrada com li ha quedat el resultat final. El traç és continu i la pressió dels llapis de colors forta.</p>
 <p>(28) NEN – 5 ANYS</p>	<p>Sembla tenir desig d'omplir tot l'espai amb una representació del Nadal a casa seva, amb l'arbre i tots els seus complements, dues persones al voltant d'una taula i diferents personatges com un ninot de neu i el cap d'un cérvol. La meua sensació és que busca reproduir aquesta etapa de l'any dins de casa seva, la qual sembla ser molt esperada per ell. El traç és continu i amb línies molt poderoses i la pressió dels llapis de colors molt forta.</p>

 <p>(29) NEN – 5 ANYS</p>	<p>Sembla tenir desig per omplir tot l'espai del paper amb el seu dibuix. Als dos costats del paper dibuixa dos arbres de grans dimensions i al centre sembla que busca representar el Nadal amb l'arbre i un tió. També podem observar com pinta la línia del cel de color blau, d'on surt un núvol amb pluja. Aquest dibuix em transmet molta força i seguretat per les dimensions del tronc dels dos arbres. El traç és continu amb línies poderoses i la pressió del llapis molt forta.</p>
 <p>(30) NEN – 5 ANYS</p>	<p>Busca representar el Nadal a casa seva amb l'arbre, un nen amb els braços oberts, que possiblement és ell mateix, i un ninot de neu també amb els braços oberts. Per com dibuixa els braços em fa la impressió que està esperant amb moltes ganes aquest moment de l'any perquè és molt emocionant. El traç és continu amb unes línies molt poderoses i la pressió dels llapis de colors molt forta.</p>

5. ANÀLISI DELS RESULTATS

A continuació es presenten els resultats de la interpretació i l'anàlisi de les entrevistes elaborades per potenciar la investigació, i els resultats més significatius observats durant l'estudi dels dibuixos.

5.1. Interpretació i anàlisi de les entrevistes

Pel que fa a les entrevistes amb els professionals del departament de psicologia, els tres especialistes coincidien en l'ús del dibuix per entendre o interpretar com se sent un infant, però conjuntament amb altres expressions a banda de l'expressió plàstica, ja que s'han de tenir en compte diferents vies d'expressió de l'infant i no extreure conclusions només sobre la base dels dibuixos. Per tant, el que van voler remarcar és que aquesta eina del dibuix aporta molta informació, però s'ha d'utilitzar contrastant-la amb altres recursos com pot ser l'observació del joc i l'observació de la conducta de l'infant. La temàtica amb la qual coincidien que s'extreu més informació sobre com se sent un nen és el dibuix de la figura humana i el de la família, del qual és important analitzar una sèrie de trets com, per exemple: quin és el traç del dibuix, la pressió del llapis, els detalls que destaquen i que s'ometen, quina és la posició dels elements, què dibuixa primer i que dibuixa últim i si hi ha esborranys, els colors que utilitza, entre d'altres. També van comentar la utilitat dels tests projectius en el dibuix de l'infant, els quals s'utilitzen molt en clínica infantil amb les temàtiques comentades anteriorment. Un dels tests projectius més coneguts és la tècnica anomenada HTP (House-Tree-Person), la qual aporta informació més propera perquè tracta d'un mateix i del nucli familiar, cosa que permet conèixer més de la personalitat. Sobre aquesta tècnica van recalcar que és molt útil, però està més relacionada amb els adults. A més, se'ls va preguntar si, com a especialistes, pensen que el dibuix lliure és interessant com a prova projectiva perquè els dibuixos recollits per a la investigació són de temàtica lliure. La resposta va ser que sí perquè es pot trobar informació més general sobre les emocions dels infants, depenent de l'estat emocional en el moment de dibuixar. Per últim, com a professionals van comentar que sí que recomanen als educadors dels centres d'educació infantil tenir unes nocions bàsiques d'interpretació del dibuix infantil perquè és una eina d'expressió amb molt de pes i, així, podrien utilitzar el dibuix com una dada més conjuntament amb els comportaments de l'infant.

Quant a l'entrevista amb l'especialista d'expressió plàstica, s'ha tingut en compte la part d'expressió plàstica. A partir d'aquesta, s'han pogut afirmar quins són els trets generals observables d'un dibuix per poder elaborar una anàlisi formal i saber quina és la terminologia adequada per parlar d'un dibuix infantil amb propietat. L'especialista va parlar especialment de quins són els recursos plàstics a tenir en compte perquè potencien l'expressió de les emocions. Els que guanyen més importància en un dibuix són tres: les dimensions del dibuix, el traç del dibuix i l'ús dels colors. Primer, les dimensions del dibuix s'ha d'observar com l'infant ocupa l'espai, si té desig per ocupar tot el paper per elaborar el seu dibuix o directament deixa molts espais buits. Segon, el traç s'ha d'observar quin és el tipus de grafomotricitat que utilitza i considerar si aquest és continu o més bé fragmentat, és a dir, si utilitza una línia continua sense interrupcions o aquesta línia està esborrada i s'observen moltes taques en el dibuix. Tercer, l'ús dels colors s'ha de tenir en compte la forma d'ús i intensitat i com els diversifica en conjunt. Per tant, aquests tres recursos són d'especial importància a interpretar en un dibuix perquè són els que fomenten l'expressió del dibuixant.

Sobre l'entrevista amb l'experta en drets dels infants, ha sigut molt efectiva i de gran importància per afrontar aquest treball, ja que ha servit per aprofundir sobre l'àmbit legal. Aquesta experta ha donat informació rellevant sobre els drets dels nens a ser escoltats per tots els mitjans possibles, incloent-hi les expressions plàstiques. El document que engloba aquestes dades és la Convenció de l'any 1989 amb les observacions generals del comitè dels drets del nen. En aquest document es considera el dret del nen a la llibertat d'expressió, el qual inclou la llibertat de buscar, rebre i difondre informacions i idees de tota mena, sense consideració de fronteres, sigui oralment, per escrit o impreses, en forma artística o per qualsevol altre mitjà escollit pel nen (Observació núm. 13, Convenció sobre els drets del nen, 1989). A banda, també ha comentat la importància del dibuix com un recurs per escoltar el nen, el qual està molt valorat i en aquest, com en qualsevol mitjà d'expressió del nen, s'ha de tenir en compte que el món de l'infant té un llenguatge propi i no és efectiva la perspectiva adult-cèntrica.

5.2. Interpretació i anàlisi dels dibuixos

Pel que fa a l'estudi dels dibuixos, l'anàlisi s'ha realitzat a partir de l'observació sense extreure cap conclusió sobre els dibuixants perquè no es considera ètic extreure

informació a partir d'un sol dibuix sense conèixer la trajectòria personal d'aquests infants. Per tant, és important remarcar que en aquesta anàlisi no hi ha intenció d'obtenir informació sobre la vida personal dels infants i es deixa de banda la seva interioritat en el moment de la interpretació.

Fent referència a les etapes del desenvolupament gràfic infantil, es pot observar com cada nivell (P3, P4 i P5) passa per un període molt diferent en el seu dibuix i entre nivells es poden visualitzar canvis destacats pel que fa a la concepció de la forma.

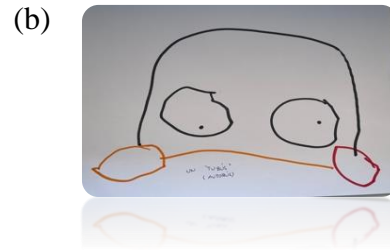
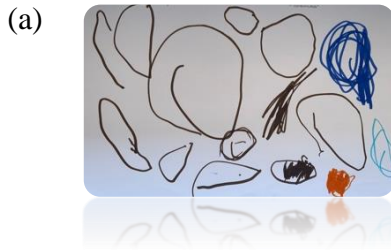
En primer lloc, els dibuixants de P3 estarien dintre el període de la forma o la representació gràfica simbòlica (Antonio Machón), en el qual hi ha dues etapes sobre el procés formal del dibuix: etapa de les unitats (3,03-3,09 anys) i etapa de les operacions i les combinacions (3,09-4,03 anys). En la primera s'observa la realització de les primeres figures més o menys geomètriques que l'infant relaciona amb elements del seu entorn, les quals estan representades de forma aïllada. En la segona s'observa com ja es comencen a realitzar accions orientades a la combinació entre les diverses unitats de l'etapa anterior, les quals deixen l'aïllament per estar relacionades entre si.

En els dibuixos dels infants d'aquest nivell, es pot observar que hi ha alguns que pertanyen a la primera etapa (etapa de les unitats) i d'altres que pertanyen a la segona etapa (etapa de les operacions i les combinacions). Aquestes diferències significatives depenen de quin és el punt en el qual es troba l'infant en el seu desenvolupament gràfic i intel·lectual, ja que les edats que comprenen les etapes és una xifra aproximada. Per tant, ens podem fixar com hi ha dibuixants que tracen línies i formes més o menys geomètriques, les quals associen a un element que coneixen sense fer cap relació amb l'element real, i d'altres que fan combinacions de formes i comencen a fer relacions entre l'objecte real i l'objecte dibuixat.

Per exemple, entre el dibuix (a) d'una nena de 3 anys i el dibuix (b) d'un nen de 3 anys podem trobar diferències rellevants pel que fa al desenvolupament formal i representacional de l'element que busquen representar.

- (a) Podem observar com traça diversos cercles, uns més circulars que d'altres i de mides diferents, els quals assenyalen que són corones de princesa.

- (b) Representa un autobús a partir de diferents combinacions i formes geomètriques per plasmar les diferents característiques d'aquest vehicle, on fa una relació entre l'element que vol reproduir i l'element que coneix.

En segon lloc, els dibuixants de P4 estarien dintre el període de l'esquematzació (Antonio Machón), concretament en la primera etapa anomenada etapa preesquemàtica (4,03-5,03 anys). En aquesta etapa s'observa com l'infant s'esforça a elaborar un conjunt d'imatges que ja evoquen per si soles els objectes representats, on aquests traços comencen a ser de caràcter representatiu.

En els dibuixos dels infants d'aquest nivell, es pot observar que la gran majoria elaboren dibuixos que són un conjunt de preesquemes o imatges figuratives que no solen tenir relació entre si i tampoc hi ha una relació de mida ni una orientació estable en l'espai. Aquestes representacions formals en la gran majoria d'infants no necessiten un acompanyament oral per al seu enteniment com en el període de la forma, ja que a partir de la seva configuració el seu reconeixement és possible sense la verbalització o l'explicació del dibuixant. Respecte al nivell anterior, es poden visualitzar diferències significatives en el procés formal del dibuix, ja que els objectes representats cada vegada s'assemblen més a l'element real que coneixen.

Per exemple, en el dibuix (c) d'una nena de 4 anys i en el dibuix (d) d'un nen de 4 anys podem observar canvis significatius en comparació al nivell anterior perquè aquests ja elaboren conjunts d'imatges figuratives, les quals encara no tenen relació entre elles i tampoc es veu una relació de mida ni una orientació en l'espai.

- (c) Podem observar com té desig per omplir tot l'espai, sense tenir en compte l'orientació en aquest. El dibuix en el seu conjunt és una combinació de diferents elements de diferents mides, sense establir una relació amb el real, molt semblants als que coneix. A més, destacar com comença tenir en compte els colors en l'objecte dibuixat, fent una relació amb el color de l'objecte que coneix.

- (d) També sembla tenir el desig d'omplir tot l'espai sense orientar els elements. El dibuix en el seu conjunt és una combinació de molts elements semblants que coneix, els quals tots són de la mateixa mida sense fer relacions amb la mida real.

En tercer lloc, els dibuixants de P5 estarien dintre el període de l'esquematzació (Antonio Machón), concretament en la segona etapa anomenada etapa esquemàtica (5,03-7,00 anys). En aquesta etapa l'infant sembla que ja ha aconseguit els recursos bàsics de la representació figurativa i entren en joc els esquemes, que són imatges gràfiques amb estabilitat en la seva configuració. També apareix la línia de base per designar la línia horitzontal que representa de forma simbòlica l'espai. A més, l'ús del color té cada vegada més relació amb l'element real i s'utilitza un color determinat per pintar cada objecte.

En els dibuixos dels infants d'aquest nivell, es pot observar com les imatges tenen encara més relació amb l'element real que coneixen, ja que la seva configuració guanya més estabilitat en el procés formal, fet que facilita també el reconeixement de l'element dibuixat. Un canvi força significatiu respecte al nivell anterior és que la majoria dels alumnes d'aquesta edat ja recolzen el conjunt d'elements del dibuix en una línia de base horitzontal de punta a punta del paper, com si aquesta fos la línia del terra. A més, alguns d'ells opten per pintar aquesta línia que simbolitza el terra, i d'altres també decideixen pintar la línia del cel com a simbolització d'aquest. Destacar que la línia del terra tots el que la marquen la pinten de color verd com si fos herba i la línia del cel la pinten de color blau. Sobre l'ús dels colors, en aquesta etapa ens podem fixar com cada objecte està pintat del color determinat d'aquest, fent un vincle entre què coneix i el que dibuixa perquè s'assembli el màxim possible a la realitat.

Per exemple, en el dibuix (e) d'una nena de 5 anys i en el dibuix (f) d'un nen de 5 anys podem observar aquests canvis significatius respecte l'etapa anterior, on els elements tenen de suport la línia de base i no estan desorientats per l'espai. Els elements comencen a tenir més relació entre ells i els colors utilitzats també són els determinats.

- (e) Podem observar com recolza el seu dibuix a la línia de base, la qual està pintada de color verd com si fos herba. També pinta la línia del cel de color blau i en una cantonada dibuixa un sol de color groc. Els diferents elements que reproduceix tenen una bona configuració i estan pintats amb el color que els pertoca.
- (f) També podem veure com comença a configurar el seu dibuix des de la zona inferior del paper, el qual està recolzat en aquesta línia de base. En aquesta línia del terra plasma els personatges principals amb la seva casa d'una sèrie animada, els quals estan dibuixats i pintats amb els colors originals.

Pel que fa als elements més dibuixats de cada nivell, trobem una sèrie d'elements que es repeteixen més en cadascuna de les edats. A continuació, s'ha elaborat una taula amb els més freqüents per cada nivell (P3, P4 i P5) i el total dels tres cursos.

Alguns d'aquests elements com, per exemple, el ninot de neu, l'arbre de Nadal i el tió de Nadal, s'ha de destacar que possiblement els han elaborat més perquè el moment de la realització del dibuix va ser durant el mes de desembre, abans de les vacances de Nadal.

ELEMENT DIBUIXAT	NIVELL: P3	NIVELL: P4	NIVELL: P5	TOTAL
Sol	3	9	3	15
Núvol	1	2	4	7
Estel	0	4	4	8
Cor	0	10	8	18
Arc de Sant Martí	0	7	6	13
Flor	1	4	9	14
Pilota/"bola"	4	0	0	4
Papallona	0	0	4	4
Casa	1	3	8	12
Figura humana	1	12	12	25

Vehicle	6	3	3	12
Ninot de neu	1	0	7	8
Arbre de Nadal	0	2	10	12
Tió de Nadal	0	2	3	5
Bob Esponja	1	0	3	4

En aquesta taula podem observar l'aparició de diferents elements de forma més freqüent perquè poden ser temes de més interès en les diferents edats. Per exemple, els més repetits depenent del nivell són els següents:

- ⇒ Els elements més repetits de P3 són el sol, la pilota que ells m'anomenaven com a "bola" i el vehicle, on exactament trobem diversos cotxes i un autobús.
- ⇒ Els elements més freqüents de P4 són el sol, el cor, l'arc de Sant Martí i la figura humana.
- ⇒ Els elements més repetits de P5 són el cor, la flor, la casa i la figura humana. També, són freqüents el ninot de neu i l'arbre de Nadal perquè van realitzar el dibuix durant el mes de desembre, abans de les vacances de Nadal.

Sobre els tres nivells en conjunt hi ha diferents elements repetits, els quals són: el sol, el cor, l'arc de Sant Martí, la casa, la figura humana, el vehicle i l'arbre de Nadal. Entre aquests, trobem un que destaca sobre la resta i es pot considerar com el tema amb major regularitat, el qual és la figura humana. Per tant, podríem afirmar que és el tema principal en els dibuixos d'aquests infants. Aquest augmenta considerablement entre els més petits i els altres dos nivells, ja que cal destacar que en aquell moment els alumnes de P3 encara no havien treballat les parts del cos, per aquest motiu segurament no realitzen la figura humana de forma repetida, el que possiblement podria canviar si la recollida de dibuixos es fes durant el segon i tercer trimestre de curs.

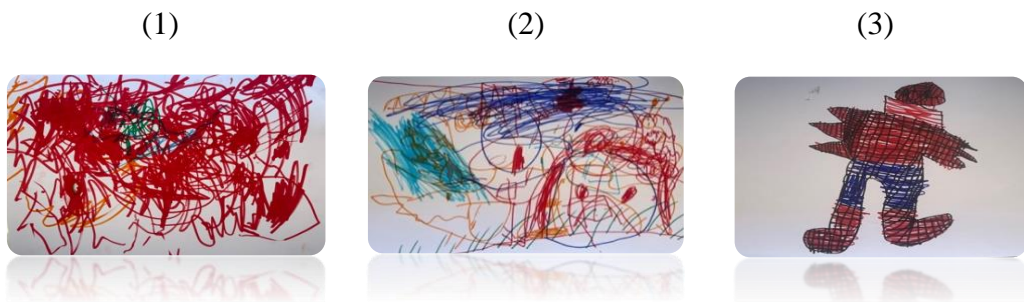
En relació amb els dibuixos que més destaquen de cada nivell, m'agradaria remarcar un de cada edat perquè la seva forma d'expressió m'ha semblat molt peculiar i significativa. Aquest fet no és ni positiu ni negatiu, simplement crida l'atenció per la forma d'omplir l'espai, pel traç que s'utilitza, per la pressió del llapis i per l'ús dels colors.

- (1) Aquest dibuix d'una nena de 3 anys (P3) m'ha cridat l'atenció per la forta pressió del retolador, que fins i tot trenca el paper, i pel desig d'omplir tot el paper amb

aquesta pintada de color vermell. La meva impressió en veure el conjunt del dibuix és com si fos un crit per expressar tot el que porta dintre.

- (2) Aquest dibuix d'un nen de 4 anys (P4) m'ha sorprès perquè dibuixa diverses cares tristes i després les ratlla, el que possiblement indica el seu estat d'ànim en el moment de dibuixar. La meva sensació és que amb aquesta forta pressió del retolador, necessita exterioritzar les seves preocupacions.
- (3) Aquest dibuix d'un nen de 5 anys (P5) m'ha cridat l'atenció per la forma de dibuixar el personatge, ja que utilitza colors molt marcats i una forta pressió del retolador. A més, sobre la figura d'aquest traça ratlles horitzontals i verticals de color negre. La meva impressió és que té una mena d'escut per protegir-se i les seves angoixes se les guarda per ell mateix, per aquest motiu traça ratlles fins a omplir tot el cos.

En definitiva, ressaltar que amb aquest recull de dibuixos dels diferents nivells d'Educació Infantil, s'ha pogut observar l'evolució de les tres etapes a partir dels canvis rellevants i significatius. Els infants de P3 es pot veure com tracen línies amb la intenció de representar un element que coneixen, però en la gran majoria no hi ha cap relació entre aquest i el que dibuixen; els infants de P4 milloren el procés formal del dibuix i els elements que reproduïxen tenen ja molta relació amb l'objecte que coneixen; i els infants de P5 perfeccionen el procés formal i la configuració dels elements dibuixats, mantenint un ordre i una estabilitat en el seu dibuix. Sobre el tema principal dels dibuixos d'aquests infants, es pot afirmar que la figura humana és l'element dibuixat més freqüent perquè pot ser un tema d'interès per a ells. A banda, en relació amb l'expressió de les emocions, destacar que sembla haver uns trets observables clau que potencien aquesta expressió. Aquests són: com ocupa l'espai del paper (les dimensions del dibuix), com traça el dibuix (línies fortes i poderoses o línies febles), i l'aplicació dels colors (ús d'aquests i la seva intensitat).

6. CONCLUSIONS

Els infants tenen dret a ser escoltats per tots els mitjans possibles, incloent-hi l'expressió plàstica, i han de tenir aquesta llibertat d'expressió. El dibuix és una forma d'expressió que permet a l'infant plasmar els sentiments i desitjos com a una oportunitat de connectar amb el seu interior, el que facilita aquesta comunicació amb el món exterior, on l'adult podrà accedir al seu món afectiu quan encara el nen no sap comunicar les seves preocupacions.

L'objectiu principal d'aquest treball anomenat *El dibuix infantil com a vehicle d'expressió de les emocions*, és escoltar i entendre millor les expressions dels infants, el seu univers interior, a través dels seus dibuixos. És a dir, no s'ha volgut anar més enllà del que és correcte, que és atendre com s'expressen els més petits sense entrar en la seva vida personal i privada. Es pot afirmar que aquesta és la veritable funció dels docents. Aquest objectiu general s'ha assolit satisfactòriament amb l'estudi dels dibuixos dels infants de l'etapa d'Educació Infantil d'una escola del tarragonès, ja que s'ha aconseguit un apropament afectiu a partir de l'observació de les seves expressions plàstiques.

La investigació realitzada en aquest treball és de paradigma interpretatiu, ja que la finalitat és interpretar els dibuixos per poder conèixer les expressions emocionals dels infants en el moment de dibuixar. Els dibuixos recollits d'aquests alumnes de P3, P4 i P5 han estat de temàtica lliure per poder trobar un ventall més ampli de formes d'expressió. Per tant, la metodologia treballada és qualitativa/mixta perquè el mètode d'investigació és un estudi de casos, en aquest cas, l'estudi dels dibuixos infantils recollits, dels quals s'han obtingut resultats rellevants perquè s'ha pogut observar una clara evolució del desenvolupament gràfic entre nivells i, pel que fa a les emocions, s'han observat expressivitats amb molt de valor que permeten accedir al món afectiu de l'infant.

L'anàlisi dels dibuixos s'ha dut a terme a través d'una observació més personal, tenint en compte els trets generals observables del dibuix i la impressió pròpia en veure el conjunt d'aquest. No s'han volgut extreure conclusions ni indagar respecte a aquests infants perquè no es coneix la trajectòria personal de cadascun d'ells i no és ètic fer-ho, ja que s'ha de tenir molta cura en aquest sentit i no passar el límit del qual és correcte, que és escoltar-los amb un respecte. Els infants dibuixen amb confiança i, com a mestres, no es pot sobrepassar el límit perquè el paper d'un docent és ser empàtics i donar un suport d'acompanyament a aquests infants sense furgar en la seva vida privada.

Els resultats de l'observació són molt significatius perquè s'han obtingut diferents resultats eloqüents i amb molt de valor, ja que s'han pogut observar diferents aspectes en els dibuixos: quina és l'evolució entre els diferents nivells, quin és el tema de principal d'interès en aquests infants i quins són els recursos plàstics que fomenten l'expressió.

En primer lloc, s'ha observat quin és el procés formal en aquests tres cursos d'infantil (P3, P4 i P5) i quina és l'evolució entre aquests tres. En el primer, s'han trobat diferències rellevants depenent del desenvolupament gràfic i intel·lectual del nen en el moment de dibuixar, ja que es pot observar com hi ha que tracen línies i formes més o menys geomètriques per representar una cosa que coneixen, però no fan cap relació amb aquest element conegut i, d'altres infants si comencen a fer aquesta relació i intenten fer combinacions de formes per elaborar un element que s'assembli el més possible al que coneixen. En el segon, s'han trobat canvis en el procés formal, ja que aquestes combinacions de formes s'han convertit en combinacions de diferents elements que guanyen en la seva configuració i estan repartits per l'espai sense una orientació estable. En el tercer, es perfecciona el procés i es dona als elements representats, els quals tenen molt bona relació amb la realitat, un suport des de la línia de base perquè estiguin recolzats. Aquesta transició entre els tres nivells és important per saber en quina forma d'expressió es troben els alumnes depenent de l'edat i del seu desenvolupament cognitiu.

En segon lloc, s'ha extret un tema amb major regularitat en el conjunt dels dibuixos dels tres nivells, el que possiblement és el tema amb major interès per part dels infants: la figura humana. Els infants de P3 no dibuixen tant la figura humana perquè en el moment de realitzar el dibuix la començaven a treballar a l'aula, fet que si és recollissin es dibuixos durant el segon o tercer trimestre, la xifra segurament pujaria considerablement. En canvi, entre els alumnes de P4 i P5 és un element molt repetit i, per aquest motiu, en total surt com l'element més freqüent.

En tercer lloc, s'ha pogut considerar tres trets observables clau en un dibuix, els quals potencien l'expressivitat dels més petits. El primer és com ocupa l'espai del paper, és a dir, quines són les dimensions del dibuix. En aquest cas podem trobar infants que tenen el desig d'omplir tot l'espai amb el seu dibuix i d'altres que no necessiten omplir-lo per exterioritzar les seves emocions. El segon és com traça el dibuix, si realitza un traç continu sense interrupcions o aquest és fragmentat i presenta esborranys. També si les línies que formen el traç són fortes i poderoses o més bé línies febles. El tercer és

l'aplicació dels colors, quin ús fan dels colors i quina és la intensitat que utilitzen en la seva aplicació. Aquests diferents aspectes de cada tret s'han pogut visualitzar en els diferents dibuixos lliures i s'ha considerat que depèn de com s'empren la forma d'expressió és diferent.

Durant la recerca han aparegut obstacles que s'han anat resolent de la millor manera possible. El problema principal va ser la recollida de dibuixos perquè, a causa de la situació actual, era molt complicat entrar en una escola, ja que estan distribuïts per grups bombolla i no es pot estar en contacte amb persones de l'exterior. La investigació estava pensada per fer-la a partir dels infants de les dues escoles del municipi d'Altafulla (Tarragona) perquè les pràctiques de quart curs les realitzava en una escola d'aquest poble i era més fàcil poder accedir als seus dibuixos. Tanmateix, l'altra escola no em va poder facilitar els dibuixos dels seus alumnes i, per aquest motiu, l'estudi només s'ha realitzat d'una de les dues escoles perquè els vaig poder recollir personalment mentre estava de practicant. Els altres obstacles, no tan rellevants per la investigació, es van poder resoldre a partir de les diferents entrevistes pel contacte amb professionals que entenien sobre la temàtica del treball i gràcies al suport i l'ajuda de la tutora que el dirigeix.

Per prosseguir la recerca per tal de fer-la avançar, m'hauria agradat recollir dibuixos dels infants a final de cada trimestre dels tres nivells d'Educació Infantil per poder veure l'evolució i la transició que hi ha durant el curs, ja que el desenvolupament gràfic i intel·lectual dels més petits millora a passes gegants. La meua opinió és que l'estudi guanyaria molta riquesa i valor perquè es podrien observar resultats molt significatius.

En definitiva, el procés de recerca ha sigut a vegades complicat, però ha valgut la pena perquè puc afirmar que he après i he gaudit molt d'aquest Treball de Final de Grau. Amb el marc teòric he trobat les respostes que necessitava i m'he endinsat en el món del dibuix infantil per tenir més coneixements com a futura docent. El marc metodològic m'ha aportat molt bones sensacions perquè he tingut la sort de treballar amb dibuixos molt expressius i amb molt de valor i he pogut contrastar la teoria del marc teòric en aquests, com són les etapes del desenvolupament gràfic infantil. A més, he visualitzat les diferents formes d'expressió segons com es troba l'infant en el moment de realitzar el dibuix, tenint en compte els trets generals observables d'aquest. També, ressaltar que aquests dibuixos m'han ensenyat que és molt important el dret a l'expressió sense ser jutjats, ja que quan un infant dibuixa ho fa amb confiança i ens obre el seu món interior.

7. BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA

⇒ BIBLIOGRAFIA

- BEDARD, N. (2006). *Cómo interpretar los dibujos de los niños*. Barcelona: Sirio.
- BERNISON, M. (1962). *Del garabato al dibujo*. Buenos Aires: Kapelusz.
- CARNERO, M. R. (1980). *El dibujo infantil*. Palma: Maina.
- CASANOVAS, N. (2012). *Guía práctica para la interpretación de dibujos: análisis e interpretación de dibujos libres*. Girona: Lebón.
- CROTTI, E.; MAGNI, A. (1996). *Garabatos: El lenguaje secreto de los niños*. Barcelona: Sirio.
- CROTTI, E.; MAGNI, A. (2005). *Los miedos de los niños. Cómo descubrirlos a través de sus dibujos y cómo ayudarles a superarlos*. Barcelona: Oniro.
- DUBORGEL, B. (1981). *El dibujo de los niños. Estructuras y símbolos*. Barcelona: Paidós.
- GARCIA GONZÁLEZ, E. (2005). *La imaginación y el dibujo infantil: el test microgenético*. México: Trillas.
- GOODNOW, J. (1979). *El dibujo infantil*. Madrid: Morata.
- HENRI LUQUET, G. (1978). *El dibujo infantil*. Barcelona: Médica y Técnica.
- JOSEPH H DILEO, M. D. (1973). *Children's Drawings As Diagnostic Aids*. New York, USA: Routledge.
- MACHÓN, A. (2016). *Los dibujos de los niños*. Madrid: Fíbulas.
- SÁINZ, A. (2003). *El arte infantil. Conocer al niño a través de sus dibujos*. Madrid: Eneida.
- STERN, A. (2016). *Del dibujo infantil a la semiología de la expresión*. Valencia: Samaruc.
- WIDLÖCHER, D. (1978). *Los dibujos de los niños. Bases para una interpretación psicológica*. Barcelona: Herder.

⇒ WEBGRAFIA

- Alvarado, H. (2020). *Expressant les emocions a través del dibuix*. Ara.cat. Recuperat de: https://criatures.ara.cat/infancia/expressant-emocions-traves-del-dibuix_1_1202253.html
- Bacigalupi, M. (2018). *Técnica de dibujo libre*. eSalud. Recuperat de: <https://www.esalud.com/tecnica-de-dibujo-libre/>

- C. (2014). *Etapas del dibujo infantil*. Recuperat de: <https://comaprendreaaprendre.blogspot.com/2014/05/el-dibuix-infantil.html>
- Dibujo Infantil - Galería Antonio Machón*. (s. f.). Recuperat de: <http://www.dibujoinfantil.com/investigacion.asp@op=2.html>
- El dibujo infantil archivos*. (2018). BLOG Machon. Recuperat de: <http://www.antoniomachon.com/blog/category/el-dibujo-infantil/>
- Espada, B. (2019). *Cómo interpretar los dibujos de los niños*. Recuperat de: <https://okdiario.com/bebes/como-interpretar-dibujos-ninos-4961942>
- Faros. (2019). *El dibujo infantil: un reflejo de las emociones del niño*. Recuperat de: <https://faros.hsjdbcn.org/es/articulo/dibujo-infantil-reflejo-emociones-nino>
- Machón, A. (s. f.). *Un poco de historia: el descubrimiento del arte infantil*. Recuperat de: <https://blogarteinfantil.blogspot.com/2010/10/un-poco-de-historia-el-descubrimiento.html>
- Ortíz, J. M. (s. f.). *Franz Cizek reformador de educación del arte*. Recuperat de: <https://blogarteinfantil.blogspot.com/2010/11/franz-cizek-reformador-de-educacion-del.html>
- Palacios, A. (2021). *El archivo de dibujos infantiles de Rhoda Kellogg*. Arte y educación. Recuperat de: <http://arteducationbox.blogspot.com/2012/08/el-archivo-de-dibujos-de-rhoda-kellogg.html>
- Quesada, A. (2018). *Estudio del dibujo infantil*. Recuperat de: <https://redsocialededuca.net/estudio-dibujo-infantil>
- ¿Qué son los tests proyectivos?* (2020, 28 agosto). ISFAP. Recuperat de: <https://isfap.com/que-es-test-proyectivo/>
- T., & T. (2017). *Análisis del dibujo infantil: una forma de conocer más a tus estudiantes*. El Blog de Educación y TIC. Recuperat de: <http://blog.tiching.com/analisis-del-dibujo-infantil-una-forma-conocer-mas-tus-estudiantes/>
- Vélez, L. (2019). *Cómo interpretar los dibujos de los niños*. Guiainfantil.com. Recuperat de: <https://www.guiainfantil.com/educacion/dibujoInfantil/interpretacion.htm>

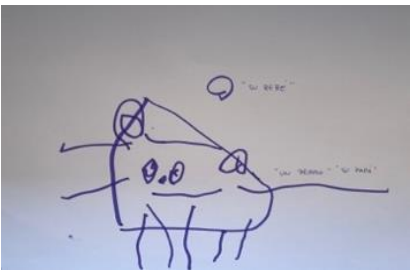

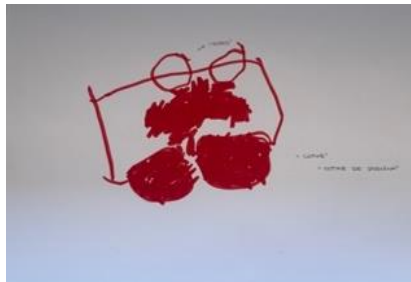
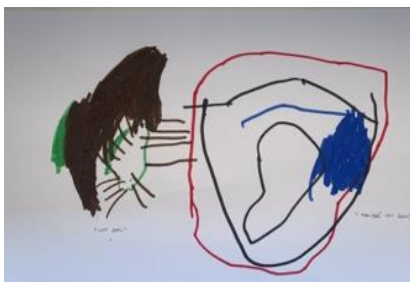

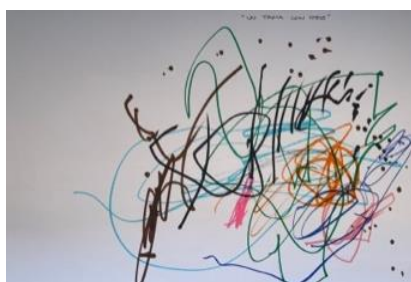

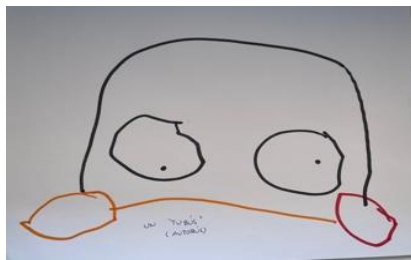

8. ANNEXOS

8.1. Annex 1. Dibuixos nivell P3

		
(1) NENA – 3 ANYS	(2) NENA – 3 ANYS	(3) NENA – 3 ANYS
		
(4) NENA – 3 ANYS	(5) NENA – 3 ANYS	(6) NENA – 3 ANYS
		
(7) NENA – 3 ANYS	(8) NENA – 3 ANYS	(9) NENA – 3 ANYS
		
(10) NENA – 3 ANYS	(11) NENA – 3 ANYS	(12) NENA – 3 ANYS
		
(13) NENA – 3 ANYS	(14) NENA – 3 ANYS	(15) NENA – 3 ANYS

 <p>(16) NENA – 3 ANYS</p>	 <p>(17) NENA – 3 ANYS</p>	 <p>(18) NENA – 3 ANYS</p>
 <p>(19) NEN – 3 ANYS</p>	 <p>(20) NEN – 3 ANYS</p>	 <p>(21) NEN – 3 ANYS</p>
 <p>(22) NEN – 3 ANYS</p>	 <p>(23) NEN – 3 ANYS</p>	 <p>(24) NEN – 3 ANYS</p>
 <p>(25) NEN – 3 ANYS</p>	 <p>(26) NEN – 3 ANYS</p>	 <p>(27) NEN – 3 ANYS</p>
 <p>(28) NEN – 3 ANYS</p>	 <p>(29) NEN – 3 ANYS</p>	 <p>(30) NEN – 3 ANYS</p>

8.2. Annex 2. Dibuixos nivell P4

 <p>(1) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(2) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(3) NENA – 4 ANYS</p>
 <p>(4) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(5) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(6) NENA – 4 ANYS</p>
 <p>(7) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(8) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(9) NENA – 4 ANYS</p>
 <p>(10) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(11) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(12) NENA – 4 ANYS</p>
 <p>(13) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(14) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(15) NENA – 4 ANYS</p>

 <p>(16) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(17) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(18) NENA – 4 ANYS</p>
 <p>(19) NENA – 4 ANYS</p>	 <p>(20) NEN – 4 ANYS</p>	 <p>(21) NEN – 4 ANYS</p>
 <p>(22) NEN – 4 ANYS</p>	 <p>(23) NEN – 4 ANYS</p>	 <p>(24) NEN – 4 ANYS</p>
 <p>(25) NEN – 4 ANYS</p>	 <p>(26) NEN – 4 ANYS</p>	 <p>(27) NEN – 4 ANYS</p>
 <p>(28) NEN – 4 ANYS</p>	 <p>(29) NEN – 4 ANYS</p>	 <p>(30) NEN – 4 ANYS</p>

8.3. Annex 3. Dibuixos nivell P5

 <p>(1) NENA – 5 ANYS</p>	 <p>(2) NENA – 5 ANYS</p>	 <p>(3) NENA – 5 ANYS</p>
 <p>(4) NENA – 5 ANYS</p>	 <p>(5) NENA – 5 ANYS</p>	 <p>(6) NENA – 5 ANYS</p>
 <p>(7) NENA – 5 ANYS</p>	 <p>(8) NENA – 5 ANYS</p>	 <p>(9) NENA – 5 ANYS</p>
 <p>(10) NENA – 5 ANYS</p>	 <p>(11) NENA – 5 ANYS</p>	 <p>(12) NENA – 5 ANYS</p>
 <p>(13) NENA – 5 ANYS</p>	 <p>(14) NENA – 5 ANYS</p>	 <p>(15) NENA – 5 ANYS</p>

 <p>(16) NENA – 5 ANYS</p>	 <p>(17) NENA – 5 ANYS</p>	 <p>(18) NEN – 5 ANYS</p>
 <p>(19) NEN – 5 ANYS</p>	 <p>(20) NEN – 5 ANYS</p>	 <p>(21) NEN – 5 ANYS</p>
 <p>(22) NEN – 5 ANYS</p>	 <p>(23) NEN – 5 ANYS</p>	 <p>(24) NEN – 5 ANYS</p>
 <p>(25) NEN – 5 ANYS</p>	 <p>(26) NEN – 5 ANYS</p>	 <p>(27) NEN – 5 ANYS</p>
 <p>(28) NEN – 5 ANYS</p>	 <p>(29) NEN – 5 ANYS</p>	 <p>(30) NEN – 5 ANYS</p>

8.4. Annex 4. Entrevistes especialistes de psicologia

ENTREVISTA 1

1. Quina és la teva trajectòria professional en relació amb els infants? Quins estudis i experiència tens?
  - Doctorat de psicologia (17 anys d'experiència).
  - Recerca: problemes emocionals, problemes en el desenvolupament...
  - Sempre vinculada amb els infants (0-8/10 anys).
2. Quina és la franja d'edat dels infants amb qui has treballat?
  - Des de nadons fins als 8-10 anys.
3. Has utilitzat alguna vegada els dibuixos d'un infant per entendre o interpretar com se sent? Si és així, quines eines tenies per interpretar el seu dibuix? Com ho has fet?
  - Sí. Principalment el dibuix de la família i de la figura humana.
  - És important analitzar aspectes com el traç, la pressió, els detalls, com són les línies, la posició dels elements, què dibuixa primer i què dibuixa últim, les omissions, els esborranys...
  - Indicacions: Dibuixa una família o una figura humana.
4. Coneixes els tests projectius en el dibuix de l'infant? Si és així, els has utilitzat alguna vegada? Com els has utilitzat?
  - Sí, principalment el de la figura humana i la família. Els utilitzo sempre amb els infants.
  - HTP més relacionat amb els adults.
5. Penses que el dibuix lliure és interessant com a prova projectiva? Per què?
  - Sí, pots obtenir informació molt més general, on es troba una plasmació de les emocions depenent de l'estat anímic en el moment de dibuixar.
6. Recomanaries als educadors dels centres d'educació infantil utilitzar més l'instrument del dibuix en les seves aules? Per què?

- Eina d'expressió molt important que aporta molta informació sobre el nen/a.
  - Nocions bàsiques els educadors per poder interpretar-los.
7. Creus que els educadors d'avui en dia estan formats per saber interpretar aquesta eina? Creus que ho haurien d'estar més? Per què?
- No sé ben bé la formació que tenen, però si hi haurien d'estar formats.

ENTREVISTA 2

1. Quina és la teva trajectòria professional en relació amb els infants? Quins estudis i experiència tens?
  - Clínica infantil (17 anys d'experiència).
  - Psicomotricista.
  - Estudis: psicologia – optatives (psicologia infantil): psicomotricitat.
2. Quina és la franja d'edat dels infants amb qui has treballat?
  - Infantil fins a adolescents (dels 3 anys fins als 17/18).
3. Has utilitzat alguna vegada els dibuixos d'un infant per entendre o interpretar com se sent? Si és així, quines eines tenies per interpretar el seu dibuix? Com ho has fet?
  - Sí: el dibuix lliure, el test casa-arbre-persona, el dibuix de l'animal i el dibuix de la família.
  - Recull d'una sèrie d'autors com Louis Corman (manual de Louis Corman).
4. Coneixes els tests projectius en el dibuix de l'infant? Si és així, els has utilitzat alguna vegada? Com els has utilitzat?
  - Sí, en clínica infantil. Els he utilitzat per conèixer més sobre la personalitat dels infants a partir del manual comentat en la pregunta anterior i d'altres.
5. Penses que el test de la casa-arbre-persona conegut com a HTP (House-Tree-Person) és interessant com a prova projectiva? Per què?

- Sí perquè d'alguna manera aporta informació dels àmbits més interessants per a un infant, ja que indiquen coses d'un mateix i del nucli familiar. L'arbre, especialment, té a veure amb un mateix en particular i la seva personalitat.
6. Recomanaries als educadors dels centres d'educació infantil utilitzar més l'instrument del dibuix en les seves aules? Per què?
- Recomanar-ho sí, però sempre s'ha de tenir en compte la interpretació.
7. Creus que els educadors d'avui en dia estan formats per saber interpretar aquesta eina? Creus que ho haurien d'estar més? Per què?
- Tenen un coneixement bastant genèric i la interpretació la fan per lògica.
  - El mestre té una posició privilegiada perquè pot tenir relació amb la família i coneixen bé l'infant.

ENTREVISTA 3

1. Quina és la teva trajectòria professional en relació amb els infants? Quins estudis i experiència tens?
- Psicòloga – psicologia positiva amb les eines de l'educació emocional (5 anys d'experiència).
  - Infants: observació, també observació del dibuix (projecció de les emocions: estat emocional).
2. Quina és la franja d'edat dels infants amb qui has treballat?
- Totes les edats, des de nadons fins a més adulta.
3. Has utilitzat alguna vegada els dibuixos d'un infant per entendre o interpretar com se sent? Si és així, quines eines tenies per interpretar el seu dibuix? Com ho has fet?
- Sí, contrarestar amb altres tipus d'observacions (observació del joc, de la conducta...).

- S'ha de tenir en compte el traç, la pressió, el pla, els colors, l'expressió emocional que està projectant en aquell moment, entre d'altres. També és important la reflexió prèvia, durant el dibuix i final.
- 4. Coneixes els tests projectius en el dibuix de l'infant? Si és així, els has utilitzat alguna vegada? Com els has utilitzat?
  - No els utilitzo.
- 5. Penses que el dibuix lliure és interessant com a prova projectiva? Per què?
  - Ens està donant molta informació més general sobre l'estat emocional de l'infant en aquell moment.
- 6. Recomanaries als educadors dels centres d'educació infantil utilitzar més l'instrument del dibuix en les seves aules? Per què?
  - El dibuix és una dada més que s'ha d'interpretar com la resta de comportaments de l'infant, ja que es pot extreure molta informació.
- 7. Creus que els educadors d'avui en dia estan formats per saber interpretar aquesta eina? Creus que ho haurien d'estar més? Per què?
  - No estan formats, però tampoc ho estan ni per expressar les emocions en l'àmbit conductual.

8.5. Annex 5. Entrevista especialista expressió plàstica

ENTREVISTA 4

1. Pel que fa a la tècnica del dibuix, com s'ha de parlar d'un dibuix infantil per fer-ho amb propietat? Quina terminologia s'ha d'utilitzar?
  - Depèn del que vulguis dir d'aquest. La terminologia a utilitzar seria la línia, el traç, la representació, el grau del realisme, l'ús de l'espai...
2. Quan interpretes el dibuix d'un infant, quines eines utilitzes? Quins són els trets generals que observes en el dibuix?
  - Observar els trets anteriors. Principalment com ocupen l'espai, el traç del dibuix i l'ús dels colors.

3. A banda de l'edat de l'infant i l'etapa de desenvolupament en què aquest es troba, tens en compte el sexe de l'infant per fer la interpretació? Per què?
  - El sexe no el tinc en compte, ja que penso que no hi ha diferències significatives. L'edat i l'etapa de desenvolupament en què es troba sí és important.
4. Creus que a través del dibuix de temàtica lliure es pot extraure informació efectiva? Per què?
  - Sí, perquè es pot veure una perspectiva més general i en pots treure aspectes més diferents sobre l'expressió del dibuixant.
5. Penses que l'expressió plàstica, en aquest cas el dibuix infantil, és un vehicle d'expressió de les emocions? Per què?
  - Sí, perquè aquests dos conceptes estan molt relacionats entre ells.